

TABERÂNÎ TEFSİRİ ÜZERİNE: “et-Tefsîru'l-kebir”in Taberânî’ye Nisbetle Neşri Meselesi

Ferihan ÖZMEN
Yrd. Doç. Dr., Çanakkale 18 Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
ferihanozmen@hotmail.com

Öz

Strasbourg Milli Üniversite Kütüphanesi’nde bulunan bir yazma tefsir nüshası, üzerindeki kayıttan hareketle meşhur muhaddis Ebu’l-Kâsım et-Taberânî’ye (360/971) nisbet edilerek “*et-Tefsîru'l-kebir: Tefsîru'l-Kur’âni'l-azîm*” ismiyle Ürdün’de basılmıştır. Söz konusu eser aslında Hanefî fakîhi Ebû Bekir el-Haddâd’ın (800/1398) “*Tefsîru'l-Haddâd*” adıyla meşhur ve matbû olan “*Keşfü't-tenzîl fi tahkiki'l-mebâhis ve't-te'vil*” isimli tefsiri olmasına ve Strasbourg’daki söz konusu tefsir nüshasının, *Tefsîru'l-Haddâd*’ın tahkiki işleminde müracaat edilen üç yazma nüshadan biri olmasına rağmen, eser muhakkik Hişâm el-Bedrânî tarafından Taberânî’ye nisbetle neşredilmiştir. Taberânî tefsirinin neşri çeşitli platformlarda tartışmalara sebep olmuş ve kendisinden sonraki dönem müfessirlerine atıflarda bulunması sebebiyle eserin Taberânî’ye ait olamayacağı vurgulanmıştır.

Bu makalede, *et-Tefsîru'l-kebir*’in müellifine nisbeti konu edilecek; bu bağlamda eser Strasbourg’daki yazma tefsir nüshasıyla ve Ebû Bekir el-Haddâd’ın tefsiriyle mukayese edilecek; ayrıca “*et-Tefsîru'l-kebir*” kaynakları, metodu ve muhtevası açısından ayrıntılı bir şekilde tetkik edilerek, eserde Sa’lebî (427/1035), Vâhidî (468/1076), Zemahşerî (538/1144) ve Abdüssamed el-Gaznevî (487/1094) gibi Taberânî’den daha sonraki dönemlerde yaşayan müfessirlerin eserlerine yapılan atıflar gösterilecektir. Ayrıca eserin muhtevası ayrıntılı bir şekilde tasvir edilerek Taberânî’nin muhaddis kimliğiyle öne çıkmasına ve söz konusu alanda telif ettiği eserlerinde hadislerin senetlerini zikretmesine rağmen “*et-Tefsîru'l-kebir*”de geçen hadislerin senetlerinin hafzedildiği ve Taberânî’nin amelde Hanbelî olmasına mukabil eserin Hanefî fikhına göre tasnif edildiği örneklendirilerek, eserin Taberânî’ye aidiyetinin imkansızlığına işaret edilecektir.

Anahtar kelimeler: Taberânî, Ebû Bekir el-Haddâd, et-Tefsîru'l-kebir, Tefsîru'l-Haddâd.

ABOUT TABARANI’S TAFSIR: The Problem of the Attribution of “Al-Tafsir Al-Kabir” to Al-Tabarani

Abstract

Based on the reference inscribed on it, a manuscript found in the National and University Library of Strasbourg published in Jordan under the name of “*Al-Tafsir al-Kabir: Tafsir Al-*

Qur'ân Al-Azim“ has been attributed to the famous *muhaddith Abu'l-Qasım Al-Tabarani* (360/971). The manuscript in question is actually *Hanafi faqih Abu Bakr Al-Haddad's* (800/1398) well known and printed as “*Tafsir Al-Haddad*”, tafsir named “*Kashf al-tanzil fi tahqîq al-mabâhith wa-al-ta'wîl*”. The copy of the tafsir present in Strasbourg is one of the three existing copies used during the impression of *Tafsir Al-Haddad*. Consequently, the copy used for Haddad's tafsir and Tabarani's tafsir is the same.

This article will deal with the attribution of the author of *Al-Tafsir Al-Kabir*. In this context, the book will be compared with the tafsir copy present in Strasbourg and *Abu Bakr Al-Haddad's tafsir*. Besides, a detailed study of the sources, method and content of *Al-Tafsir Al-Kabir* will be realized. The quotations in the book of the work of mufasssır's who have lived after Tabarani will be shown. Moreover, we will indicate the impossibility to attribute the book to Tabarani proposing.

Keywords: Al-Tabarani, Abu Bakr Al-Haddad, Al-Tafsir Al-Kabir, Tafsir Al-Haddad.

Giriş

Bir eserin müellifi dışında bir başkasına nisbet edilerek neşredilmesi, yazma eserlerde zaman zaman karşılaşılan bir durumdur. Bu tür nisbetlerin arkasında farklı sebepler olabilir. Bazen müellifin kendi ismini eserin içinde zikretmediği veya eseri kopyalayan müstensihlerin müellifin ismini belirtmediği ya da hatalı olarak kaydettiği durumlarda böyle bir sonuç ortaya çıkabilir. Bazen de müellifi bilinmeyen bir eser, üslûbundan hareketle ve tahmin yoluyla benzer bir üslûba sahip meşhur bir müellife nisbet edilebilir. Bazen de eser, meşhur bir müellife nisbetle neşr edilerek, onun şöhretinden istifade etme amacı güdülebilir. Nitekim Alâeddin Buhârî (841/1438) tarafından İbnü'l Arabî'nin (638/1240) *Fusûs*'una yazılan “*Fezâihu'l-mülhidîn*” isimli reddiyenin, meşhur mütekellim Sa'deddin Taftazânî'ye nisbet edilmesi buna örnek gösterilmiştir.¹ Yine Abdürrezzâk Kâşânî'nin “*Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm*” isimli eserinin ve “*Tuhfetü's-sefere*”, “*Şeceretü'l-kevn*” ve “*Tevhid Risalesi*” gibi eserlerin yanlışlıkla İbnü'l-Arabî'ye nisbet edilmesinin sebebi, söz konusu eserlerin üslûbunun İbnü'l-Arabî'nin üslûbuna benzerliğidir.² Nâkşibendî Şeyhi Nimetullah Nahçivânî'ye (920/1514) ait “*el-Fevâtihu'l-İlâhiyye ve'l-mefâtihu'l-gaybiyye*” isimli eserin 2009 yılında iki farklı yayınevi tarafından Abdülkâdir Geylânî'ye nisbetle “*Tefsîru'l-Ceylânî*” ismiyle neşredilmesi³ de bunun son örneklerinden biridir.

¹ bk. Orkhan Musakhanov-Necdet Tosun, “Tefsîru'l-Ceylânî'nin Abdülkâdir Geylânî'ye Nisbeti Meselesi”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, sy. 33. (2014/1), İstanbul, s. 2.

² Musakhanov- Tosun, “Tefsîru'l-Ceylânî'nin Abdülkâdir Geylânî'ye Nisbeti Meselesi”, s. 2-3.

³ Ayrıntılı bilgi için bk. Musakhanov- Tosun, “Tefsîru'l-Ceylânî'nin Abdülkâdir Geylânî'ye Nisbeti Meselesi”, s.1-16.

A. et-Tefsîru'l-Kebîr’in Taberânî’ye Nisbeti

Müellifi dışında bir başkasına nisbet edilerek neşredilen eserler silsilesine katılan bir örnek de mu’cemleriyle tanınan hadis hafızı Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyüb et-Taberânî’ye (360/971) nisbetle 14.03.2008 tarihinde Ürdün’de basılan “et-Tefsîru'l-kebîr: Tefsîru'l-Kur’âni'l-azîm” isimli tefsirdir. Hişâm el-Bedrânî tarafından tahkik ve neşr edilen eser, toplam 3152 sayfadan ve altı ciltten müteşekkildir. Hadis âlimi olarak tanınmış olmakla birlikte Taberânî’nin bir müfessir olduğu ve dört ciltlik büyük bir tefsir yazdığı bilgileri kaynaklarda yer almaktadır.⁴ Ayrıca Fransa’da Strasbourg Milli Üniversite Kütüphanesi’nde 4174 demirbaş numarası ile Taberânî’ye nisbetle kayıtlı bulunan “Tefsîru'l-Kur’ân” isimli bir yazma eser mevcuttur. Hicrî 964’de istinsâh edilmiş olan ve 532 varaktan müteşekkil bu nüshanın iç kapağında ve ilk sayfasının başında eserin “İmâmül-Hümâm Şeyhu'l-İslâm et-Taberânî el-Kebîr”in tefsiri olduğu kaydı mevcuttur.⁵ Ancak İbrahim Bâcis Abdülmecid isimli araştırmacı, Strasbourg’taki “Tefsîru'l-Kur’ân” isimli bu yazma eserin müellifinin tayinine dair telif ettiği bir makalede, bu tefsirin Taberânî’ye nisbetinde hata olduğunu iddia etmiş ve tefsirin aslında hicrî V. asır Hanefî fukahâsından Abdüssamed b. Mahmûd b. Yûnus el-Gaznevî’ye ait olduğunu ileri sürmüştür. İ. Bâcis Abdülmecid, söz konusu eserin üslûb ve metod yönünden Taberânî’nin diğer kitaplarından farklı olduğuna ve muhaddis Taberânî’nin eserlerinde hadislerin senetlerini vermesine mukabil, bu tefsirde senedi verilen tek bir hadis bulunmadığına dikkat çekmekte ve en önemlisi de eserin Taberânî’den daha sonraki dönemlerde yaşayan âlimlerden nakillerde bulunduğuna işaret etmektedir.⁶

⁴ ed-Dâvûdî, Şemseddin Muhammed b. Ali b. Ahmed (946/1540), Tabakâtü'l-müfessirîn (thk. Ali Muhammed Ömer), Mektebetu Vehbe, Kahire 1972/1392, I, 199; ez-Zehabî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1348), Siyeru a'lâmi'n-nübelâ (thk. Şuayb el-Arnaut-Me'mun Sagarci), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1985/1405; XVI, 128; a.mlf., Tezkîretü'l-huffâz, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998, III, 85-86; el-Ednevî, Ahmed b. Muhammed, Tabakâtü'l-müfessirîn (thk. Süleymân b. Salâh Kazzi), Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikem, Medine 1997/1417, s. 93; ez-Ziriklî, Hayreddin, el-A'lâm : kâmusu terâcîmi li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ, Dâru'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut 1992, III, 121; Kehhâle, Ömer Rıza, Mu'cemü'l-müellifin terâcîmu musannifî'l-kütübi'l-Arabiyye, Mektebetü'l-Müsennâ, Beyrut [t.y.], IV, 253.

⁵ Eserin Taberânî’ye ait olduğunu ifade eden ibare, tefsirin metninden farklı bir hat ile ve farklı renkli mürekkeple yazılmıştır. Nüshanın zahriye tabir edilen iç kapağındaki (v. 1a.) ifade şu şekildedir:

هذا كتاب تفسير فريد دهره و حكيم عصره شيخ الاسلام الامام الهمام الشيخ الطبراني الكبير عن تفسير القرآن العظيم

Nüshanın ilk sayfasının (v. 1b) başındaki ifade de şöyledir:

هذا الجزء الاول من تفسير القرآن العظيم تليف فريد عصره الامام الهمام شيخ الاسلام الشيخ الطبراني الكبير

Benzer ifadeler 169 ve 291. varaklardaki cüz başlarında da yer almaktadır.

⁶ bk. Abdülmecid, İbrahim Bâcis, “Tefsîru't-Taberânî em tefsîru'l-Gaznevî”, Âlemu'l-mahtûta ve'n-nevâdir, 1/2, 1418/1997, 98-107.

Strasbourg Milli Kütüphanesi'ndeki söz konusu yazma tefsir nüshası dikkatle tetkik edildiğinde, İ. Bâcis Abdülmecid'in bu eserin Gaznevî'ye ait olduğu iddiasında yanıldığı anlaşılmaktadır. Zira Hanefî fakîhi ve müfessir Ebû'l-Feth Abdüssamed b. Mahmûd b. Yûnus el-Gaznevî'nin⁷ 487/1094'de telif ettiği "*Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm: Tefsîru'l-fukahâ ve tekzîbü's-süfehâ*" isimli tefsirinin üçü Türkiye'de bulunan dört farklı nüshası olduğu bilinmektedir.⁸ Strasbourg'da Taberânî'ye nisbetle kayıtlı bulunan tefsir nüshası, Gaznevî tefsiri nüshalarıyla karşılaştırıldığında bunun Abdüssamed el-Gaznevî'nin tefsiri olmadığı ama aralarında büyük bir benzerlik bulunduğu görülmektedir.⁹ Söz konusu yazma tefsir nüshası dikkatle incelendiğinde Taberânî'ye nisbet edilen ve Gaznevî'ye âidiyeti iddia edilen bu tefsirin, aslında h. VIII. asırda Yemen'de yaşayan Hanefî fakîhi Ebû Bekir b. Ali b. Muhammed el-Haddâd el-Yemenî'nin (800/1398) "*Tefsîru'l-Haddâd*" adıyla meşhur ve matbû¹⁰ olan "*Keşfü't-tenzîl fî tahkîki'l-mebâhis ve't-te'vil*" isimli

⁷ Müellifi ve eseri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. el-Kureşî, Ebû Muhammed Muhyiddin Abdülkâdir b. Muhammed (775/1373), el-Cevâhirü'l-mudîyye fî tabakâti'l-Hanefiyye (thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv), Cize 1993/1413, III, 430; Kâtip Çelebî, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah, Keşfü'z-zünûn an esâmil-kütübi ve'l-fünûn (tsh. M. Şerefettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge), I-II, Mili Eğitim Basımevi, Ankara 1941, I, 462; el-Bağdâdî, Babanzâde Bağdatlı İsmail Paşa, Hediyetü'l-ârifin esmâil-müellifin ve âsârü'l-musannifin, MEB, İstanbul 1955, I, 574; a.mlf., İzâhü'l-meknûn fi'z-zeyli a'lâ keşfi'z-zünûn an esâmi'l-kütüb (tsh. M. Şerefettin Yaltkaya), MEB, Ankara 1945, I, 309; el-Fâsî, Muhammed Âbid, Fihrisu mahtûtâti hizâneti'l-karaviyyîn, Dârü'l-Kitâb, Dârü'l-Beyza 1979, I, 89; Nüveyhiz, Âdil, Mu'cemu'l-müfessirin min sadri'l-İslâm hatta'l-asri'l-hâzir, Müessesetü Nüveyhiz es-Sekafiyye, Beyrut 1986/1406, I, 285; Ferihan Özmen, "Abdüssamed el-Gaznevî ve Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm'i" (doktora tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), s. 1-517; a.mlf., "Abdüssamed el-Gaznevî ve Tefsiri", Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. XIV, sy: 25 (2012/1), s. 139-161; a.mlf., "Abdüssamed el-Gaznevî'nin Tefsirinin Kaynakları ve Tesirleri", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. XXI, sy: 21 (2012/1), s. 87-113.

⁸ Abdüssamed el-Gaznevî'nin tefsirinin üç ciltten oluşan tam bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Mihrişâh, nr. 24, 25, 26.), tek ciltten oluşan tam bir nüshası Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde (Beyazıt, nr. 552), altı veya yedi ciltten oluştuğu tahmin edilen bir nüshasının sadece üçüncü cildi Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndedir. (Ahmed III, nr. 84) Bunlar dışında üç ciltten oluşan bir nüshasının üçüncü cildi Fas'ta Hizânetü'l-Karaviyyîn Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. (Hizânetü'l-Karaviyyîn [Fas], nr. 49)

⁹ Ciddi bir mukayeseye gerek kalmaksızın daha ilk bakışta iki tefsirin birbirlerine benzerliği dikkat çekmektedir. Aşırı derecedeki bu benzerlikten dolayı Strasbourg'taki Taberânî'ye nisbet edilen eserin Gaznevî'nin tefsiri olduğunu zanneden İ. Bâcis Abdülmecid'in mezkur makalesi sebebiyle olsa gerek, Strasbourg'taki söz konusu nüshanın kopyası Suudi Arabistan Kralı Faysal İslâm Araştırmaları Merkezinde Abdüssamed b. Mahmûd b. Yûnus el-Gaznevî'ye ait "*Tefsîru'l-fukahâ ve tekzîbüs-süfêha*" ismiyle kayıtlı bulunmaktadır. (nr. 70892 ve 79588 [F01758]) 2007 yılında bu merkezden Gaznevî'nin tefsiri olarak temin ettiğimiz kopyanın, Strasbourg'taki Taberânî'ye nisbet edilen yazma nüshanın bir kopyası olduğu görülmüştür.

¹⁰ el-Haddâd, Ebû Bekir b. Alî b. Muhammed el-Yemenî (800/1398), Tefsîrü'l-Haddâd : keşfü't-tenzîl fî tahkîki'l-mebâhis ve't-te'vil (thk. Muhammed İbrâhim Yahyâ), Dârü'l-Medari'l-İslâmî, Beyrut 2003.(I-VII)

tefsiri olduğu anlaşılmaktadır.¹¹ *Tefsîru’l-Haddâd*’ı neşreden Muhammed İbrâhim Yahyâ, eseri tahkik işleminde bu tefsirin üç farklı nüshasını kullanmış ve eserin mukaddimesinde bu nüshaları tanıtmıştır.¹² İlginçtir ki muhakkikin tanıttığı nüshalardan biri, Fransa’da Strasbourg Milli Kütüphanesi’nde Tâberânî’ye nisbetle kayıtlı bulunan h. 964 istinsâh tarihli, 4174 numaralı nüshadır. Yani bu aynı zamanda Hişâm el-Bedrânî’nin Taberânî tefsirini tahkik ve neşrinde esas alıp kullandığı tek nüshadır. Aslında daha önce ifade edildiği gibi Strasbourg’taki nüshanın iç kapağında, eserin Taberânî’nin tefsiri olduğuna dair kayıt bulunmaktadır. Ancak M. İbrâhim Yahya *Tefsîru’l-Haddâd*’ın mukaddimesinde bu nüshayı tanıtırken, üzerinde Taberânî’ye ait olduğuna dair söz konusu ibareden bahsetmemiştir.¹³ Dolayısıyla Hişâm el-Bedrânî’nin Taberânî’ye nisbet ederek neşrettiği “*et-Tefsîru’l-kebir: Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*” isimli tefsirin, Haddâd’ın tefsiri olduğu açıkça ortadadır. Bununla birlikte Strasbourg’daki bu nüsha, Bedrânî tarafından tahkik edilerek, Taberânî’nin tefsiri olarak basılmıştır.¹⁴ Anlaşılan Bedrânî elindeki tek nüshanın ilk sayfasında yer alan, bu tefsirin “İmâmül-Hümâm Şeyhu’l-İslâm et-Taberânî el-Kebîr”in tefsiri olduğuna dair kayda dayanarak eseri Taberânî’ye nisbet etmektedir. Fakat eserin bu şekilde neşredilmesi, internetteki bazı İslâmî araştırmalar forumlarında tartışma konusu olmuştur. Bu tartışmalarda tefsirin “*el-Keşf ve’l-beyân*”ın müellifi müfessir es-Sa’lebî (427/1035) ve Abdüssamed el-Gaznevî gibi Taberânî’den sonraki dönemlerde yaşamış olan müfessirlere atıflarda bulunması, Tâberânî’nin Hanbelî mezhebine mensup olmasına karşılık, tefsirin musannifinin bir Hanefî olarak açıklamalar yapması gibi sebeplerle bunun Taberânî’nin tefsiri olamayacağı vurgulanmış¹⁵ ve bu eserin “Haddâd tefsiri” olduğu ifade edilmiş; bütün bunlara rağmen bu eserin ısrarla “Taberânî Tefsiri” olarak yayımlanmasından dolayı muhakkik ve yayınevini eleştiren yazılar yazılmıştır.¹⁶

Aslında Bedrânî, tahkik faaliyetinde müracaat ettiği yazma nüshaya dair bazı tavzihleri eserin mukaddimesinde yapmıştır.¹⁷ Örneğin eserin fizikî

¹¹ Ayrıca bk. Ferihan Özmen, “Tanıtım ve Değerlendirme: Ebu’l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyüb et-Taberânî, et-Tefsîru’l-kebir: Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm I-V, (thk. Hişâm el-Bedrânî), Dâru’l-Kütübi’s-Sekâfi, Ürdün 2008”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. XXI, sy: 2 (2012/2), s. 269-273.

¹² bk. el-Haddâd, Tefsîr, I, 5-14.

¹³ bk. el-Haddâd, Tefsîr, I, 7, 14-15.

¹⁴ et-Taberânî, Ebu’l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyüb (360/971), et-Tefsîru’l-kebir: Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm (thk. Hişâm el-Bedrânî), Dâru’l-Kütübi’s-Sekâfi, Ürdün 2008. (I-VI)

¹⁵ örn. bk. <http://www.ahlalheeth.com/vb/showthread.php?p=787372> (erişim tarihi: 24.09.2012) ; örn. bk.: <http://www.tafsir.net/vb/archive/index.php/t-11566.html> . (erişim tarihi: 24.09.2012, 22.02.2015)

¹⁶ örn. bk. <http://www.dd-sunnah.net/forum/showthread.php?t=83331>. (erişim tarihi: 24.09.2012, 22.02.2015)

¹⁷ bk. et-Taberânî, et-Tefsîru’l-kebir, I, 79-105.

özelliklerine dair verdiği bilgilerin ardından tefsirin dört cüzden oluştuğunu belirttikten sonra bu cüzlerin kaçınıcı varaklarda başlayıp bittiği konusuna değinmektedir. Daha sonra “yazma nüshanın müellifine nisbeti” şeklinde açtığı başlık altında, öncelikle Taberânî'nin pek çok tefsir eseri telif ettiğine dair bilgileri tabakât kaynaklarından nakletmektedir. Daha sonra İ. Bâcis Abdülmecid'in mezkûr makalesinde bu eserin Taberânî'ye ait olamayacağına dair düşüncesinin gerekçeleri olarak zikrettiği bu eserde senedi zikredilen tek bir hadisin bile bulunmaması, eserin Taberânî'den sonraki dönem müfessirlerine atıflarda bulunması, Tâberânî'nin Hanbelî mezhebine mensup olmasına karşılık tefsirin musannifinin bir Hanefî olarak izahlar yapması gibi eleştirilerine ve eserin aslında Abdüssamed el-Gaznevî'nin tefsiri olduğuna dair iddiasına karşı cevaplarını sıralamıştır. Bu bağlamda özetle Taberânî tefsirini, Gaznevî tefsiriyle mukayese ettiğini ve aralarında isim, şekil ve içerik açısından çok sayıda ihtilaflar bulunduğunu tesbit ettiğini, dolayısıyla elindeki tefsir nüshasının Gaznevî tefsiri olamayacağını, aksine bu durumun eserin Taberânî'ye nisbetini teyid ettiğini anlatmaktadır.¹⁸ Müellifin akide ve mezhebine dair eleştirilere yönelik olarak ise Taberânî'nin kendi dönemindeki diğer âlimler gibi fikhî mezhebini açıklamadığını, Taberânî'nin hayatının büyük bir kısmını İsfahan'da geçirdiğini ve İsfahan ulemasının genellikle Hanefî ve Şâfiî doktrinine müntesip olduklarını, Taberânî'nin de tefsirinde Hanefî fikhinin görüşlerini tercih ettiğini, dolayısıyla Hanbelî değil Hanefî olduğunu ifade/iddia etmiştir.¹⁹

Bedrânî tefsirin metoduna dair yöneltilen eleştirilere karşı, eserde hadis rivayetinde senetlerin hazfedilmesi konusunda yeterince bir açıklama yapamamakla birlikte, müstensihin ihtisâr maksadıyla senetleri hazfetmiş olabileceğinden de bahsetmektedir. Eserde Taberânî'den sonraki dönemlerde yaşamış alimlere atıfta bulunulduğu eleştirilerine yönelik ise bu tür ibarelerin müellife ait olmadığını, bunları esere müstensihin ilave (derc) ettiğini iddia etmektedir. Ayrıca tefsir rivayetlerinde metod olarak “قال التعلي” vb. ifadeler kullanılmasına rağmen bu eserde “كذا في تفسير عبد الصمد” veya “كذا في تفسير التعلي” şeklindeki ifadelerle hikaye etme tarzında atıfta bulunulduğunu, bu sebeple bunların müstensih tarafından metne sonradan dahil edildiğini ifade etmektedir.²⁰

Bu durumda Taberânî'ye nisbet edilen tefsirin yazma nüshasının kopyası ve tahkikli baskısı mukayese edilerek eserin kaynakları, muhtevası ve metodu açısından dikkatle tahkiki gerekmektedir.

¹⁸ et-Taberânî, et-Tefsîru'l-kebîr, I, 84.

¹⁹ et-Taberânî, et-Tefsîru'l-kebîr, I, 85-87.

²⁰ bk. et-Taberânî, et-Tefsîru'l-kebîr, I, 83.

1. Kaynakları Açısından et-Tefsîru'l-kebir

Taberânî'ye nisbet edilen tefsirin Strasbourg'daki yazma nüshasının kopyası ile tahkiki baskısı mukayese edildiğinde muhakkik Bedrânî'nin *et-Tefsîru'l-kebir*'de, eserin yazma nüshasında mevcut olan ve Sa'lebî, Vâhidî, Zemahşerî ve Abdüssamed el-Gaznevî gibi Taberânî'den sonraki dönemlerde yaşayan müfessirlere atıfta bulunan "كذا في تفسير الثعلبي", "كذا في تفسير عبد الصمد" ve "قال في وسيط الواحدي" "قال الزمخشري", "الكشاف" şeklindeki ibareleri hazfettiği ve dipnotlardaki izahlarında bu ibareleri metne müstensihin ilave (derc) ettiğini ifade/iddia ettiği görülmektedir.²¹ Söz konusu atıflar şu şekilde gerçekleşmektedir:

a. Abdüssamed el-Gaznevî'nin "Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm"i

et-Tefsîru'l-kebir ve yazma nüshasının kopyası incelendiğinde, Abdüssamed el-Gaznevî'nin 487/1094'de telif ettiği tefsirine atıflarda bulunduğu açıkça görülmektedir. Örneğin müellif Bakara süresinin 234. ayetini²²,

²¹ örn. bk. et-Taberânî, et-Tefsîru'l-kebir, I, 145; II, 20, 59, 93, 380; III, 500, 504.

²² et-Taberânî, Tefsîr, Strasbourg Ktp., nr. 4174, v. 66a. İfadesi şöyledir:

واختلفوا في عِدَّةِ الحَامِلِ فقال عمرُ وابن مسعودٍ وعبدالله بن عمرَ وأبو هريرةُ رضي الله عنهم أنَّ الحَامِلَ تَخْرُجُ مِنْ هَذِهِ الْعِدَّةِ إِذَا وَضَعَتْ. وَإِنْ كَانَ زَوْجُهَا عَلَى السَّرِيرِ حَتَّى قَالَ ابْنُ مَسْعُودٍ مَنْ شَاءَ بَاهِلْتُهُ، إِنَّ قَوْلَهُ تَعَالَى وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ أَجْلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ نَزَلَ بِعَدِّ قَوْلِهِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا وَقَالَ عَلِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عِدَّةُ الحَامِلِ الْمُتَوَقَّئِ عَنْهَا زَوْجُهَا تَنْقُضِي بِ مَائِعَةِ الْأَجَلَيْنِ وَعَنْ عَمْرٍو بْنِ شَعِيبٍ عَنْ أَبِيهِ عَنِ جَدِّهِ قَالَ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ أَجْلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ فِي الْمُطَلَّقَةِ أَوْ الْمُتَوَقَّئِ عَنْهَا زَوْجُهَا قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيهِمَا جَمِيعًا كَذَا فِي تَفْسِيرِ عَبْدِ الصَّمَدِ.

Söz konusu ayetin tefsirinde Gaznevî'nin ifadesi aynı şekildedir:

واختلف في ان الحامل داخله تحت هذه الآية اولا قال عمرُ وعبد الله بن مسعودٍ وعبدالله بن عمرَ وأبو هريرةُ رضي الله عنهم أنَّ الحَامِلَ تَخْرُجُ مِنْ الْعِدَّةِ إِذَا وَضَعَتْ حَمْلَهَا. وَإِنْ كَانَ زَوْجُهَا عَلَى السَّرِيرِ حَتَّى قَالَ عَبْدُ اللَّهِ ابْنُ مَسْعُودٍ مَنْ شَاءَ بَاهِلْتُهُ، إِنَّ قَوْلَهُ تَعَالَى وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ أَجْلُهُنَّ نَزَلَ بِعَدِّ قَوْلِهِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا . وَقَالَ عَلِيُّ كَرَّمَ اللَّهُ وَجْهَهُ عِدَّةُ الحَامِلِ الْمُتَوَقَّئِ عَنْهَا زَوْجُهَا تَنْقُضِي بِأَبْعَدِ الْأَجَلَيْنِ وَعَنْ عَمْرٍو بْنِ شَعِيبٍ عَنْ أَبِيهِ عَنِ جَدِّهِ قَالَ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ أَجْلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ فِي الْمُطَلَّقَةِ أَوْ الْمُتَوَقَّئِ عَنْهَا زَوْجُهَا قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيهِمَا جَمِيعًا b. (el-Gaznevî, Ebu'l-Feth Abdüssamed b. Mahmûd b. Yûnus (487/1094'den sonra), Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, Süleymaniye Ktp, Mihrîşâh, nr. 24, v. 82b-83a).

Mâide süresinin 3. ayetini²³, Yûsuf süresinin 78.²⁴ ve 86.²⁵ ayetlerini ve Ahzâb süresinin 56. ayetini²⁶ tefsir ederken “كذا في تفسير عبد الصمد” ve “كذا قال في”

²³ bk. et-Taberânî, Tefsîr, Strasbourg Ktp., nr. 4174, v. 148a. İfadesi şöyledir:

وقَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ وَمَا أَهْلٌ لِّعَزْرِ اللَّهِ بِهٖ اِي وَحُرْمٍ عَلَيْكُمْ مَا ذُكِرَ عَلَيْهِ عِنْدَ الذَّبْحِ اسْمُ غَيْرِ اللَّهِ وَذَلِكَ أَنَّهُمْ كَانُوا يَذْبَحُونَ لِأَصْنَافِهِمْ يَتَقَرَّبُونَ بِذَبْحِهَا إِلَيْهِمْ، فَحَرَّمَ اللَّهُ كُلَّ ذَبِيحَةٍ يُتَقَرَّبُ بِذَبْحِهَا إِلَى غَيْرِ اللَّهِ تَعَالَى، وَلِذَلِكَ قَالَ الْفُقَهَاءُ: إِنَّ الذَّبَاخَ لَوْ سَمَّى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَعَ اللَّهِ تَعَالَى فَقَالَ: بِسْمِ اللَّهِ وَتَحْمَدِ حُرِّمَتْ الذَّبِيحَةُ. قَالَ فِي تَفْسِيرِ عَبْدِ الصَّمَدِ وَذَكَرَ الْإِمَامُ أَبُو عَاصِمٍ الْعَامِرِيُّ مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ عَنْ أَصْحَابِنَا أَنَّ سُلْطَانًا لَوْ دَخَلَ بِلْدًا فَذَبَحَ النَّاسَ الذَّبَاخَ تَقْرِبًا إِلَيْهِ بِذَبْحِهَا وَارْقَاةً دَمَهَا لَمْ يَحِلَّ تَنَاوُلُ شَيْءٍ مِنْهَا لِأَنَّهُ قَدْ أَهَلَ بِهَا لِغَيْرِ اللَّهِ وَتَقَرَّبَ بِذَبْحِهَا إِلَى غَيْرِ اللَّهِ. وَكَانَ يَفْرُقُ بَيْنَ هَذَا وَبَيْنَ مَا يَذْبَحُهُ الرَّجُلُ لِضَيْفِهِ بِمَعْنَى أَنَّ صَاحِبَ الضَّيْفِ إِنَّمَا يَتَقَرَّبُ إِلَى ضَيْفِهِ بِاللَّحْمِ دُونَ اِرْقَاةِ الدَّمِ لِأَنَّهُ تَرَى أَنَّهُ لَوْ ذَبَحَ الشَّاةَ بِاسْمِهِ وَنَسَبِهِ وَ لَمْ يَقْرِبْهَا إِلَيْهِ لَمْ يَكُنْ تَقْرِبًا إِلَيْهِ. فَمَا مَا يَذْبَحُ لِأَجْلِ الْأَمْرَاءِ عِنْدَ دُخُولِهِمُ الْبِلَادَ إِنَّمَا يَتَقَرَّبُونَ إِلَيْهِمْ بِالذَّبْحِ وَ اِرْقَاةِ الدَّمِ دُونَ اللَّحْمِ فَانَ اللَّحْمُ لَا يَحْمَلُ إِلَيْهِمْ وَلَا يَرْجِعُ إِلَيْهِمْ شَيْءٌ مِنْ مَنَافِعِهِ، فَلِذَلِكَ افْتَرَقَا. وَكَانَ يَحْكِي عَنْ بَعْضِ الْمَشَائِخِ أَنَّ هَذِهِ الْمَسْئَلَةَ وَقَعَتْ بِبَعْضِ بِلَادِ مَا وَرَاءَ النَّهْرِ فَاخْتَلَفَ فِيهَا فَفَقَهَاؤُهَا فَكَتَبُوا إِلَى أئِمَّةِ بَخْرَى فَافْتَاؤُا بِتَحْرِيمِهَا.

Söz konusu ayetin tefsirinde Gaznevî'nin ifadesi de aynı şekildedir:

وقَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ وَمَا أَهْلٌ لِّعَزْرِ اللَّهِ بِهٖ مَعْنَاهُ وَحُرْمٌ عَلَيْكُمْ مَا ذُكِرَ عَلَيْهِ عِنْدَ الذَّبْحِ اسْمُ غَيْرِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ، وَذَلِكَ أَنَّهُمْ كَانُوا يَذْبَحُونَ الذَّبَاخَ لِأَصْنَافِهِمْ يَتَقَرَّبُونَ بِذَبْحِهَا إِلَيْهِمْ، فَحَرَّمَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ كُلَّ ذَبِيحَةٍ يُتَقَرَّبُ بِذَبْحِهَا إِلَى غَيْرِ اللَّهِ، وَلِذَلِكَ قَالَ الْفُقَهَاءُ: إِنَّ الذَّبَاخَ لَوْ سَمَّى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَعَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ فَقَالَ: بِسْمِ اللَّهِ وَتَحْمَدِ حُرِّمَتْ الذَّبِيحَةُ. وَلَا فَرْقَ بَيْنَ أَنْ يَذَكَرَ مَعَ اسْمِ اللَّهِ غَيْرِهِ كَاتِنًا مِنْ كَانَ وَبَيْنَ أَنْ يَسْمِيَ عَلَيْهِمَا غَيْرِ اسْمِ اللَّهِ تَعَالَى أَنَّ ذَلِكَ يَحْرِمُ الذَّبِيحَةَ لِأَنَّهُ قَدْ أَهَلَ عَلَيْهَا لِغَيْرِ اللَّهِ. وَذَكَرَ الْقَاضِي الْإِمَامُ أَبُو عَاصِمٍ الْعَامِرِيُّ مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ رَحِمَهُ اللَّهُ عَنْ أَصْحَابِنَا أَنَّ سُلْطَانًا لَوْ دَخَلَ بِلْدًا فَذَبَحَ النَّاسَ الذَّبَاخَ تَقْرِبًا إِلَيْهِ بِذَبْحِهَا وَارْقَاةً دَمَهَا لَمْ يَحِلَّ تَنَاوُلُ شَيْءٍ مِنْهَا لِأَنَّهُ قَدْ أَهَلَ بِهَا لِغَيْرِ اللَّهِ وَتَقَرَّبَ بِذَبْحِهَا إِلَى غَيْرِ اللَّهِ وَكَانَ يَفْرُقُ بَيْنَ هَذَا وَبَيْنَ مَا يَذْبَحُهُ الرَّجُلُ لِضَيْفِهِ، بِمَعْنَى أَنَّ صَاحِبَ الضَّيْفِ إِنَّمَا يَتَقَرَّبُ إِلَى ضَيْفِهِ بِاللَّحْمِ دُونَ اِرْقَاةِ الدَّمِ. لِأَنَّهُ تَرَى أَنَّهُ لَوْ ذَبَحَ الشَّاةَ بِاسْمِهِ وَيَسْبِيهِ وَلَكِنْ لَمْ يَقْرِبْهَا إِلَيْهِ لَمْ يَكُنْ مَتَقْرِبًا بِهَا إِلَيْهِ. فَمَا مَا يَذْبَحُ لِأَجْلِ الْأَمْرَاءِ عِنْدَ دُخُولِهِمُ الْبِلَادَ إِنَّمَا يَتَقَرَّبُونَ إِلَيْهِمْ بِالذَّبْحِ وَ اِرْقَاةِ الدَّمِ دُونَ اللَّحْمِ. فَانَ اللَّحْمُ لَا يَحْمَلُ الْأَمْرَاءَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَرْجِعُ إِلَيْهِمْ شَيْءٌ مِنْ مَنَافِعِهِ فَلِذَلِكَ افْتَرَقَ الْأَمْرَانِ. وَكَانَ يَحْكِي عَنْ بَعْضِ الْمَشَائِخِ أَنَّ هَذِهِ الْمَسْأَلَةَ وَقَعَتْ بِبَعْضِ بِلَادِ مَا وَرَاءَ النَّهْرِ فَاخْتَلَفَ فِيهَا فَفَقَهَاؤُهَا فَكَتَبُوا إِلَى أئِمَّةِ بَخْرَى فَافْتَاؤُا بِتَحْرِيمِهَا. (el-Gaznevî, Mihrişâh, nr. 24, v. 174b)

²⁴ et-Taberânî, Tefsîr, Strasbourg Ktp., nr. 4174, v. 265a. İfadesi şöyledir:

قَوْلُهُ تَعَالَى قَالُوا يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ إِنَّ لَهُ أَبًا شَيْخًا كَبِيرًا فَخُذْ أَحَدَنَا مَكَانَهُ رُوي أَنَّ يَهُودًا كَانَ أَشَدَّ بَنِي يَعْقُوبَ غَضْبًا وَكَانَ إِذَا غَضِبَ صَاحَ فَلَا تَسْمَعُ صَوْتَهُ حَامِلٌ إِلَّا وَضَعَتْ وَكَانَ إِذَا غَضِبَ تَقَوْمُ كُلِّ شَعْرَةٍ مِنْ جَسَدِهِ وَتَنْتَفِخُ فَلَا يَسْكُنُ غَضْبُهُ حَتَّى يَمْسَهُ وَاحِدٌ مِنْ آلِ يَعْقُوبَ. فَقَالَ يَهُودًا لِبَعْضِ إِخْوَتِهِ: انظُرُوا كَيْفَ شَوْقًا مَبْصُرٌ فَظَنُّوا فَإِذَا هِيَ عَشْرَةٌ فَقَالَ لِإِخْوَتِهِ أَكْفُونِي مِنْ هَذِهِ الْأَسْوَاقِ حَتَّى أَكْفِيكُمْ أَمْرَ الْمَلِكِ ثُمَّ قَالَ تَبَاعَدُوا مِنِّي فَأَمَرَ يُوسُفُ ابْنَهُ أَنْ يَصْغُرَ فَقَالَ لَهُ أَذْهَبْ فَمَسَّ ذَلِكَ الرَّجُلَ فَدَنَا مِنْهُ فَمَسَّهُ فَذَهَبَ غَضْبُهُ ثُمَّ هَمَّ أَنْ يَصِيحَ ثَانِيًا فَقَامَ إِلَيْهِ يُوسُفُ فَرَكَضَهُ بِرِجْلِهِ لِثَبْتِهِ أَنَّهُ شَدِيدٌ وَدَفَعَهُ ثُمَّ أَخَذَ بِنَلَابِيهِ فَجَذَبَهُ فَوَقَعَ فِي الْأَرْضِ ثُمَّ قَالَ إِنَّكُمْ لَتَرَوْنَ يَا مَعْشَرَ الْعِبْرَانِيِّينَ أَنَّ أَحَدًا لَيْسَ بِمِثْلِكُمْ فِي الشَّدَّةِ. فَقَالَ يَهُودًا لِإِخْوَتِهِ هَلْ مَسَّنِي أَحَدٌ مِنْ آلِ يَعْقُوبَ قَالُوا لَا. وَذَلِكَ يَهُودًا عِنْدَ ذَلِكَ، وَقَالُوا يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ إِنَّ لَهُ أَبًا شَيْخًا كَبِيرًا فِي السَّنِّ فَذَكَرُوا هَذَا عَلَى جِهَةِ الْأَسْتِرْحَامِ. وَقِيلَ مَعْنَاهُ كَبِيرَ الْقَدْرِ لَا يَحْسِبُنَ ابْنَ مِثْلِهِ فَخُذْ أَحَدَنَا مَكَانَهُ عَبْدًا. وَقِيلَ رَهْنَا. كَذَا فِي تَفْسِيرِ عَبْدِ الصَّمَدِ وَفِي هَذِهِ دَلِيلٌ أَنَّهُ كَانَ يَجُوزُ لِإِنْسَانٍ أَنْ يُرْتَقَى نَفْسَهُ لِغَيْرِهِ، وَقَدْ نَسِخَ هَذَا بِشَرِيعَةِ نَبِيِّنَا مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

Söz konusu ayetin tefsirinde Gaznevî'nin ifadesi de aynı şekildedir:

قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ قَالُوا يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ إِنَّ لَهُ أَبًا شَيْخًا كَبِيرًا فَخُذْ أَحَدَنَا مَكَانَهُ إِنَّا نَرَاكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ رُوي أَنَّ يَهُودًا كَانَ أَشَدَّ بَنِي يَعْقُوبَ عَلَيْهِ السَّلَامُ غَضْبًا، وَكَانَ إِذَا غَضِبَ صَاحَ فَلَا يَسْمَعُ صَوْتَهُ حَامِلٌ إِلَّا وَضَعَتْ، وَكَانَ تَقَوْمُ كُلِّ شَعْرَةٍ مِنْ جَسَدِهِ وَتَنْتَفِخُ، أَوْ دَاجِهِ [؟] فَلَا يَسْكُنُ غَضْبُهُ حَتَّى يَمْسَهُ وَاحِدٌ مِنْ آلِ يَعْقُوبَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَيَسْكُنُ عِنْدَ ذَلِكَ فَلَمَّا انْ حَبَسَ يُوسُفُ عَلَيْهِ السَّلَامُ بِنِيَامِينَ غَضِبَ يَهُودًا وَقَالَ لِبَعْضِ إِخْوَتِهِ أَكْفُونِي مِنْ هَذِهِ الْأَسْوَاقِ حَتَّى أَكْفِيكُمْ أَمْرَ الْمَلِكِ وَانْ شَتَمْتُمْ كَفَيْتُمْ أَمْرَ الْأَسْوَاقِ وَأَكْفُونِي أَنْتُمْ أَمْرَ الْمَلِكِ فَقَالُوا بَلْ أَكْفَا أَنْتَ أَمْرَ الْمَلِكِ وَيَكْفِيكَ أَمْرَ الْأَسْوَاقِ فَقَالُوا تَبَاعَدُوا عَنِّي، فَأَمَرَ يُوسُفُ عَلَيْهِ السَّلَامُ ابْنَ صَغِيرًا لَهُ، فَقَالَ لَهُ أَذْهَبْ فَمَسَّ ذَلِكَ الرَّجُلَ،

فَدَنَا مِنْهُ فَمَسَّهُ فَذَهَبَ غَضَبُهُ، فَقَالَ يَهُودًا لِأَخَوْتِهِ هَلْ مَسَّنِي أَحَدٌ مِنْ آلِ يَعْقُوبَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَقَالُوا لَا . فَهَمَّ أَنْ يَصِيحَ ثَانِيًا، فَقَامَ إِلَيْهِ يَوْسُفُ فَرَكَّضَهُ بِرِجْلِهِ لِيُرِيَهُ أَنَّهُ شَدِيدٌ، وَدَفَعَهُ ثُمَّ أَخَذَ بِنَازِلِيهِ فَجَذَبَهُ فَوَفَّعَ . ثُمَّ قَالَ إِنَّكُمْ لَتَرَوْنَ يَا مَعْشَرَ الْعِبْرَانِيِّينَ أَنَّ أَحَدًا لَيْسَ مِثْلَكُمْ فِي الشَّدَّةِ ، فَذَلَّ يَهُودًا عِنْدَ ذَلِكَ . وَقَالُوا يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ إِنَّ لَكَ أَبًا شَيْخًا كَبِيرًا . قَالَ أَكْثَرَ الْمَفْسُورِينَ رَحِمَهُمُ اللَّهُ أَنْهُمْ ارَادُوا بِهَذَا إِنَّ لَكَ أَبًا شَيْخًا كَبِيرًا، فَذَكَرُوا هَذَا عَلَى جِهَةِ الْاسْتِرْحَامِ . وَقَالَ بَعْضُهُمْ رَحِمَهُمُ اللَّهُ فَإِنَّ لَكَ أَبًا شَيْخًا كَبِيرًا الْقَدْرَ أَي لَا يَحْسِبُنَ ابْنُ مِثْلَهُ فَخُذْ أَحَدَنَا مَكَانَهُ عَبْدًا . وَيُقَالُ: رَهْنَا . وَفِي هَذَا دَلِيلٌ عَلَيَّ أَنَّهُ كَانَ يَجُوزُ لِلْإِنْسَانِ أَنْ يُرَى نَفْسَهُ لِعَبْرَةٍ، وَيَجُوزُ أَنْ يَمِثَّ هَذَا الْحُكْمَ كَانَ ثَابِتًا أَيْ لَا يُسِيخُ عَلَيَّ لِسَانَ نَبِيِّنَا مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. (el-Gaznevî, Mihrişâh, nr. 25, v. 329a) .

25 et-Taberânî, Tefsîr, Strasbourg Ktp., nr. 4174, v. 265b. İfadesi şöyledir: وَأَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ أَي أَعْلَمُ أَنْ رُؤْيَا يَوْسُفَ عَلَيْهِ السَّلَامُ صَادِقَةً وَإِنَّا سَنَسْجُدُ لَهُ وَقِيلَ أَعْلَمُ أَنْ يَوْسُفَ حَيٌّ لَمْ يَمُتْ لِأَنَّهُ رَوَى أَنَّ مَلَكَ الْمَوْتِ دَخَلَ عَلَى يَعْقُوبَ فَقَالَ لَهُ يَعْقُوبُ هَلْ قَبِضْتَ رُوحَ وَلَدِي يَوْسُفَ فِي الْأَرْوَاحِ قَالَ لَا وَسْتَرَاهُ عَاجِلًا كَذَا فِي تَفْسِيرِ عَبْدِ الصَّمَدِ .

Söz konusu ayetin tefsirinde Gaznevî'nin ifadesi de aynı şekildedir:

وَأَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ أَي أَعْلَمُ أَنْ رُؤْيَا يَوْسُفَ عَلَيْهِ السَّلَامُ صَادِقَةً وَإِنَّا سَنَسْجُدُ لَهُ وَيُقَالُ أَعْلَمُ أَنْ يَوْسُفَ حَيٌّ لَمْ يَمُتْ لِأَنَّهُ رَوَى أَنَّ مَلَكَ الْمَوْتِ دَخَلَ عَلَى يَعْقُوبَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَقَالَ لَهُ يَعْقُوبُ عَلَيْهِ السَّلَامُ هَلْ قَبِضْتَ رُوحَ ابْنِي يَوْسُفَ قَالَ: لَا . وَسْتَرَاهُ عَاجِلًا (el-Gaznevî, Mihrişâh, nr., v. 329b) .

26 et-Taberânî, Tefsîr, Strasbourg Ktp., nr. 4174, v. 397a-b.

قَوْلُهُ تَعَالَى وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا ، يَجُوزُ أَنْ يَكُونَ مَعْنَاهُ وَالْحَضَعُوا لِأَمْرِهِ خُضُوعًا، وَيَجُوزُ أَنْ يَكُونَ مَعْنَاهُ الدُّعَاءُ بِالسَّلَامِ، يَقُولُ السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ . وَعَنِ الْحَسَنِ قَالَ سُئِلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ عَرَفْنَا السَّلَامَ عَلَيْكَ، فَكَيْفَ الصَّلَاةَ عَلَيْكَ قَالَ قُلُوا اللَّهُمَّ اجْعَلْ صَلَاتِكَ وَبَرَكَاتِكَ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ، كَمَا صَلَّيْتَ وَبَارَكْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَعَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ وَالْأَفْضَلُ فِي هَذَا الْبَابِ أَنْ تَصَلِّيَ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِهِ، فَتَقُولَ اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ . فَإِنَّ اقْتِصَارَ عَلَى أَحَدِهِمَا جَائِزٌ . وَاخْتَلَفُوا فِي كَيْفِيَّةِ وَجُوبِ الصَّلَاةِ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ بَعْضُهُمْ تَجِبُ فِي الْعُمُرِ مَرَّةً وَاحِدَةً بِمَنْزِلَةِ الشَّهَادَتَيْنِ، وَإِلَى هَذَا ذَهَبَ الْكِرْحِيُّ قَالَ إِذَا صَلَّيْتَ عَلَيْهِ فِي عُمُرِهِ مَرَّةً وَاحِدَةً فَقَدْ أَدَى فَرِيضَتَهُ إِلَّا أَنَّ الْمُسْتَحَبَّ لِكُلِّ مُسْلِمٍ أَنْ يُكَيِّرَ مِنَ الصَّلَاةِ عَلَيْهِ فِي مُقَابَلَةِ حَقِّهِ فِي الدِّينِ عَلَيْنَا، كَمَا يَلْزَمُ الْمَرَّةَ الدُّعَاءُ لِأَبَوَيْهِ الْمُؤْمِنِينَ لِيُقْضَى بِذَلِكَ حَقُّهُمَا عَلَيْهِ . وَقَالَ بَعْضُهُمْ يَجِبُ عَلَيْهِ فِي كُلِّ مَجْلِسٍ مَرَّةً بِمَنْزِلَةِ سَجْدَةِ الْقِرْلَاةِ . وَقَالَ الطَّحَاوِيُّ يَجِبُ الصَّلَاةُ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَلِّمَا ذُكِرَ وَاسْتَدَلَّ بِمَا رَوَى أَنَّ جَبْرِيلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ ذُكِرْتَ عِنْدَهُ فَلَمْ يُصَلِّ عَلَيْكَ فَلَا عَقْرَ اللَّهُ لَهُ . وَقَالَ الشَّافِعِيُّ الصَّلَاةُ عَلَيْهِ فَرِيضٌ فِي كُلِّ صَلَاةٍ وَهَذَا قَوْلٌ لَمْ يَقُلْ بِهِ أَحَدٌ غَيْرُهُ . كَذَا فِي تَفْسِيرِ عَبْدِ الصَّمَدِ .

Söz konusu ayetin tefsirinde Gaznevî'nin ifadesi de aynı şekildedir:

قَوْلُهُ تَعَالَى وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا يَجُوزُ أَنْ يَكُونَ مَعْنَاهُ وَالْحَضَعُوا لِأَمْرِهِ خُضُوعًا، وَيَجُوزُ أَنْ يَكُونَ مَعْنَى التَّسْلِيمِ هُوَ الدُّعَاءُ بِالسَّلَامِ، كَقَوْلِهِمُ السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ . وَعَنِ الْحَسَنِ أَنَّهُ قَالَ سُئِلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ عَرَفْنَا السَّلَامَ عَلَيْكَ، فَكَيْفَ الصَّلَاةَ عَلَيْكَ قَالَ قُلُوا اللَّهُمَّ اجْعَلْ صَلَاتِكَ وَبَرَكَاتِكَ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ، كَمَا صَلَّيْتَ وَبَارَكْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَعَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ وَالْأَفْضَلُ فِي هَذَا الْبَابِ أَنْ يَقُولَ اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ . فَإِنَّ اقْتِصَارَ عَلَى أَحَدِهِمَا جَائِزٌ . وَقَدْ اخْتَلَفُوا فِي كَيْفِيَّةِ وَجُوبِ الصَّلَاةِ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ بَعْضُهُمْ تَجِبُ فِي الْعُمُرِ مَرَّةً وَاحِدَةً بِمَنْزِلَةِ الشَّهَادَتَيْنِ، وَإِلَى هَذَا ذَهَبَ الْكِرْحِيُّ مِنْ أَصْحَابِنَا قَالَ إِذَا صَلَّيْتَ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَرَّةً وَاحِدَةً فِي عُمُرِهِ فَقَدْ أَدَى فَرِيضَتَهُ، إِلَّا أَنَّ الْمُسْتَحَبَّ لِكُلِّ مُسْلِمٍ أَنْ يُكَيِّرَ الصَّلَاةَ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي مُقَابَلَةِ حَقِّهِ فِي الدِّينِ عَلَيْنَا، كَمَا يَلْزَمُ الْمَرَّةَ الدُّعَاءُ لِأَبَوَيْهِ الْمُؤْمِنِينَ لِيُقْضَى بِذَلِكَ حَقُّ نِعْمَتِهِمَا عَلَيْهِ . وَقِيلَ إِنَّ الصَّلَاةَ يَجِبُ عَلَيْهِ فِي مَجْلِسٍ وَاحِدَةً مَرَّةً وَاحِدَةً بِمَنْزِلَةِ سَجْدَةِ الْقِرْلَاةِ . وَذَكَرَ الطَّحَاوِيُّ أَنَّهَا تَجِبُ عَلَيْهِ كَلِّمَا ذَكَرَهُ أَوْ ذَكَرَ بَيْنَ يَدَيْهِ وَاسْتَدَلَّ بِمَا رَوَى أَنَّ جَبْرِيلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ ذُكِرْتَ عِنْدَهُ فَلَمْ يُصَلِّ عَلَيْكَ فَلَا عَقْرَ اللَّهُ لَهُ . وَذَهَبَ الشَّافِعِيُّ الصَّلَاةُ عَلَيْهِ فَرِيضٌ فِي كُلِّ صَلَاةٍ وَهَذَا قَوْلٌ لَمْ يَسْبِقْ إِلَيْهِ . (el-Gaznevî, Mihrişâh, nr. 26, v. 476b) .

”تفسير عبد الصمد” gibi ifadelerle söz konusu tefsiri referans göstermektedir.²⁷ Eserin tahkikli baskısında ise muhakkikin Abdüssamed el-Gaznevî’ye atıfta bulunulan “كذا في تفسير عبد الصمد” şeklindeki ibareleri hazfettiği, bu ibareler için verdiği dipnotlarda bunları metne müstensihin ilave (derc) ettiğini iddia ettiği görülmektedir.²⁸ Nitekim Ebû Bekir el-Haddâd *Tefsîru'l-Haddâd*'da Gaznevî'nin tefsirini ana kaynak olarak kullanmış ve altı farklı ayetin tefsirinde aynı şekilde “كذا في تفسير عبد الصمد” ve “كذا قال في تفسير عبد الصمد” gibi ifadelerle pek çok defa kendisine atıfta bulunmuştur.²⁹ *Tefsîru'l-Haddâd*'ın tahkikli baskısında muhakkik, tefsirin metni içinde geçen bu ifadelere düştüğü dipnotlarda *Keşfü'z-zünûn*'dan ve *Hediyyetü'l-ârifîn*'den iktibaslarla bu kişinin “Ebû'l-Feth Abdüssamed b. Mahmûd b. Yûnus el-Gaznevî” olduğunu açıkça ifade etmektedir.³⁰

b. Sa'lebî'nin *el-Keşf ve'l-Beyân*'ı

et-Tefsîru'l-kebîr'de Ebû İshak Ahmed b. İbrahim es-Sa'lebî'nin (427/1035) “*el-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsîri'l-Kur'ân*” isimli tefsirine de atıflar bulunmaktadır. Örneğin Bakara süresinin 30. ayetinin tefsirinde “halife” ile ilgili ihtilafı meseleler nakledilirken “كذا في تفسير التعلبي” ifadesiyle Sa'lebî'nin tefsirine atıfta bulunulurken,³¹ Yûsuf süresinin 86. ayetinin tefsirinde de aynı ifadeyle Sa'lebî tefsirinden söz edilmektedir.³² Bunların dışında eserde pek çok defa bu tefsir kaynak gösterildiği halde Hişâm el-Bedrânî, *et-Tefsîru'l-kebîr*'i tahkik ederken eserdeki “كذا في تفسير التعلبي” ibarelerini hazfederek, verdiği dipnotlarda bunları da metne müstensihin ilave (derc) ettiğini ifade etmektedir.³³ *Tefsîru'l-Haddâd*'ın tahkikli baskısı incelendiğinde Haddâd'ın Sa'lebî tefsirini önemli bir kaynak olarak kullandığı ve eserinde en az yedi farklı yerde “كذا في تفسير التعلبي” ifadesiyle Sa'lebî'nin tefsirine atıfta bulunduğu görülmektedir.³⁴

²⁷ Strasbourg'ta bulunan yazma nüshadaki söz konusu atıflar, Gaznevî tefsiriyle mukayeseli olarak dipnotlarda aynen verilerek, okuyucuya iki yazma tefsirdeki ibareleri bizzat karşılaştırma imkanı sağlanmasında amaçlanmıştır.

²⁸ örn. bk. et-Taberânî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, III, 500, 504.

²⁹ bk. el-Haddâd, *Tefsîr*, I, 364; II, 371-372; IV, 12, 45, 49; V, 370.

³⁰ bk. el-Haddâd, *Tefsîr*, I, 364; II, 371.

³¹ bk. et-Taberânî, *Tefsîr*, Strasbourg Ktp., nr. 4174, v. 7b. İfadesi şöyledir:

وروي أنَّ مُعَاوِيَةَ كَانَ يُقُولُ إِذَا جَلَسَ عَلَى الْمِنْبَرِ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ الْحِلَافَةَ لَيْسَتْ بِجَمْعِ الْمَالِ وَلَا تُفْرَقُ وَلَا تُكْرَمُ الْحِلَافَةُ الْعَمَلُ بِالْحَقِّ وَالْحُكْمُ بِالْعَدْلِ وَأَخَذَ النَّاسُ بِأَمْرِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ كَذَا فِي تَفْسِيرِ التَّعْلَبِيِّ رَحِمَهُ اللَّهُ.

³² et-Taberânî, *Tefsîr*, Strasbourg Ktp., nr. 4174, v. 265b. İfadesi şöyledir:

قال وهب بن منبه أوحى الله إلى يعقوب أن دري لم عاقبتك وحبست عنك يوسف ثمانين سنة فقال لا قال لأنك شويت وقترت على جارك وأكلت ولم تطعمه كذا في تفسير التعلبي.

³³ bk. et-Taberânî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, I, 145; II, 20, 59, 93, 380.

³⁴ bk. el-Haddâd, *Tefsîr*, I, 61, II, 21, 64, 101, 405, IV, 6, 48. Ayrıca bk. Ferihan Özmen, “Ebû Bekir el-Haddâd ve Tefsir Kaynakları”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XV, sy: 28 (2013/2), s. 54.

c. Zemahşerî’nin el-Keşşâfı

et-Tefsîru’l-kebir’de meşhur Mutezilî müfessir Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî’nin (538/1144) tefsiri de kaynak gösterilmektedir. Örneğin Taberânî tefsirinin yazma nüshasında müellif Fâtır sûresinin 28. ayetindeki “يَخْشَى اللَّهَ” ibaresindeki kıraat ihtilafını naklederken “وفي الكشاف” şeklinde Keşşâfı kaynak gösterdikten sonra, ayetin son kısmındaki “إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ” ibaresini de “قال الرّمحشري” diyerek Zemahşerî’nin sözüyle tefsir etmekte, dolayısıyla müfessirin ve eserinin isimlerine atıfta bulunmaktadır.³⁵ Metindeki bu ibareleri hafızca dipnotta veren mukakkik Bedranî, bunları da metne müstensihin sehven ilave (derc) ettiğini ifade etmektedir.³⁶ Haddâd’ın Tefsîru’l-Haddâd’ında bu ifade aynen yer almış ve Zemahşerî’nin tefsirine müracaat edilerek her iki eserin mukayesesi de yapılmıştır.³⁷

d. Vâhidî’nin el-Vasît’i

et-Tefsîru’l-kebir’de müfessir, edip ve dil bilgini Ebu’l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed el-Vâhidî’nin (468/1076)³⁸ “el-Vasît fi tefsîri’l-Kur’âni’l-mecîd” isimli eserine de atıflar bulunmaktadır. Örneğin müellif A’râf sûresinin 20. ayetindeki “...Rabbiniz, başka bir sebepten dolayı değil, sırf ikiniz de birer melek.... olursunuz diye sizi şu ağaçtan men etti...” kavlini, Vâhidî’nin Vasît’te “...meleklerin ölmediği gibi siz de kıyamet gününe kadar ölmezsiniz diye...” şeklinde tefsir ettiğini naklederek³⁹ “قال في وسيط الواحدي” ifadesiyle Vâhidî’nin ve onun “el-Vasît” isimli tefsirinin adını açık olarak zikretmektedir. Aynı şekilde Yûsuf sûresinin 86. ayetinin tefsirinde naklettiği rivayetleri de “من وسيط الواحدي” ifadesiyle⁴⁰ Vâhidî’nin Vasît’inden aktardığını beyan etmektedir. Ne yazık ki Hişâm el-Bedrânî, et-Tefsîru’l-kebir’in tahkikinde bu kısımları da hafızca dipnotlarda

³⁵ et-Taberânî, Tefsîr, Strasbourg Ktp., nr. 4174, v. 405b. İfadesi şöyledir:

وفي الكشاف من قرأ يخشى الله بالرفع و نصب العلماء فمعنى يخشى الله يختبر الله العلماء قال الرّمحشري قوله تَعَالَى إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ أَيْ عَزِيزٌ قَاهِرٌ وَغَالِبٌ فِي مُلْكِهِ، غَفُورٌ لِدُنُوبِ الْمُؤْمِنِينَ.

³⁶ bk. et-Taberânî, et-Tefsîru’l-kebir, V, 263.

³⁷ el-Haddâd, Tefsîr, V, 418

³⁸ es-Suyûtî, Ebü’l-Fazl Celeddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (911/1505), Tabakâtü’l-müfessirîn (thk. Ali Muhammed Ömer), Kahire: Mektebetu Vehbe, 1976, s. 78; el-Ednevî, Ahmed b. Muhammed et-Tabakâtü’l-müfessirîn (thk. Süleymân b. Salâh Kazzi), Medine: Mektebetü’l-Ulûm ve’l-Hikem, 1997/1417, s. 334, 127.

³⁹ bk. et-Taberânî, Tefsîr, Strasbourg Ktp., nr. 4174, v.192b. İfadesi şöyledir:

وقال في وسيط الواحدي معناه ما نَهَاكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ إِلَّا أَنْ تَكُونَا مَلَكَتَيْنِ لَا تَمُوتَانِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ كَمَا لَا تَمُوتُ الْمَلَائِكَةُ

⁴⁰ bk. et-Taberânî, Tefsîr, Strasbourg Ktp., nr. 4174, v. 265b. İfadesi şöyledir:

ويقال إن سبب ابتلاء يعقوب أنه كان له بقرة وكان لها عجول فذبح عجلها بين يديها وهي تخور فلم يرحمها يعقوب فأخذها الله به وابتلاه بفقد أعز أولاده من وسيط الواحدي

müstensihin bu ibareleri metne sehven ilave ettiğini ifade/iddia etmektedir.⁴¹

e. Muhammed b. el-Fazl'ın Tefsiri

et-Tefsîru'l-kebîr'de Âl-i İmrân sûresinin 7. ayetini tefsirinde müellif "Muhammed b. el-Fazl" ismine atıfta bulunmaktadır.⁴² Bedrânî bu isim için herhangi bir not düşmemiş ve Muhammed b. el-Fazl'ın kim olduğunu açıklamamıştır.⁴³ Aslında Muhammed b. el-Fazl'ın tefsiri, Haddâd'ın *Tefsîru'l-Haddâd*'da adını zikrederek kendisinden nakilde bulunduğu kaynaklarından biridir. Nitekim aynı noktada yani Âl-i İmrân sûresinin 7. ayetini tefsirinde Muhammed b. el-Fazl'a atıfta bulunmaktadır.⁴⁴ *Tefsîru'l-Haddâd*'ın tahkikli baskısında muhakkik M. İbrahim Yahya tarafından düşülen dipnotta Muhammed b. el-Fazl'ın, Ahmed b. Hadraveyh'in müridi, Horasanlı sûfî Ebû Abdullâh Muhammed b. el-Fazl b. el-Abbâs el-Belhî (319/931) olduğu belirtilmiştir.⁴⁵ Ancak bizim tespitlerimize göre burada adı geçen Muhammed b. el-Fazl, hicri V. asırda yaşayan müfessir Ebû Bekir Muhammed b. el-Fazl b. Muhammed b. Ca'fer b. Salih el-Belhî (416/1025)'dir.⁴⁶ Kaynaklarda bu zatın "*et-Tefsîru'l-kebîr*" isimli eseri olduğu⁴⁷, ayrıca Ehl-i Sünnet inancına dair "*İtikâd*" isimli bir eseri (Gazneli Sultan) Mahmûd b. Sebüktegin için tasnif ettiği ifade edilmektedir.⁴⁸ Ebû Bekir el-Haddâd'ın *Tefsîru'l-Haddâd*'daki ana kaynağı olan Abdüssamed el-Gaznevî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*'inin hatimesinde sıraladığı kaynakları arasında Muhammed b. el-Fazl'ın tefsirini de zikretmiş ve bu tefsiri h. 436 (1044-45) yılında hocası Ebû Nasr Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Şebîb el-Kâgîdî'den icazetle aldığını, onun da bunu Muhammed b. el-Fazl'dan dinlediğini ifade etmiştir.⁴⁹ Meseleye Kâgîdî ile Ebû Bekir Muhammed b. el-Fazl'ın vefat tarihleri açısından bakıldığında ve Haddâd'ın Gaznevî tefsirini başlıca kaynak olarak kullandığı, mezkûr ayeti Gaznevî'den iktibasla tefsir ettiği⁵⁰ göz önüne alındığında Haddâd'ın referans gösterdiği

⁴¹ bk. et-Taberânî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, III, 125, 504.

⁴² bk. et-Taberânî, *Tefsîr*, Strasbourg Ktp., nr. 4174, v. 86b. İfadesi şöyledir:

وقال محمد بن الفضل هو سورة الإخلاص لأنه ليس فيها إلا التوحيد فقط، والمتمشابه نحو قوله الرحمن على العرش استوى ونحو قوله خلقت بيدي ونحو ذلك مما يحتاج إلى تأويلها في الإبانة عنها.

⁴³ bk. et-Taberânî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, II, 10.

⁴⁴ el-Haddâd, *Tefsîr*, II, 10.

⁴⁵ el-Haddâd, *Tefsîr*, II, 10.

⁴⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Özmen, "Ebû Bekir el-Haddâd ve Tefsir Kaynakları", s. 53-54.

⁴⁷ es-Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr el-Mervezî (562/1167), *el-Ensâb* (tahk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimi el-Yemanî), Beyrut, 1980/1400, VI, 172; ed-Dâvûdî, *Tabakât*, II, 222; es-Suyûtî, *Tabakât*, s. 112-113; Nüveyhiz, *Mu'cem*, II, 603; *Kehhâle*, *Mu'cem*, XI, 130.

⁴⁸ el-Kureşî, *el-Cevâhir*, III, 307; ed-Dâvûdî, *Tabakât*, II, 223.

⁴⁹ el-Gaznevî, *Mihrişâh*, nr. 26, v. 648a.

⁵⁰ Haddâd, Âl-i İmrân sûresinin 7. ayetini aynen Gaznevî'nin ifadeleriyle "Muhammed b. el-Fazl 'Muhkem, İhlas sûresidir. Çünkü bu sûrede tevhidden başka hiçbir şey yoktur.' demiştir." şeklinde tefsir etmektedir. bk. el-Haddâd, *Tefsîr*, II, 10.

müfessirin h. 416’da vefat etmiş olan “Muhammed b. el-Fazl el-Belhî” olması daha uygundur. Bu durumda *et-Tefsîru’l-kebir*’de, h. V. asırda vefat etmiş olan Muhammed b. el-Fazl’ın tefsirine atıflarda bulunulduğu anlaşılmaktadır.

f. Ebû Âsım Muhammed b. Ahmed el-Âmirî’nin Görüşü

et-Tefsîru’l-kebir’in Taberânî’ye ait olamayacağını en önemli göstergelerinden biri de, eserin yazma nüshasında müellifin “Arkadaşlarımızdan Ebû Âsım el-Âmirî Muhammed b. Ahmed söyle demiştir” diyerek, h. V. asırda yaşayan Hanefî fakîhi Ebû Âsım Muhammed b. Ahmed el-Âmirî’ye (415/1024/1025)⁵¹ atıfta bulunmasıdır.⁵² Müellifin Abdüssamed (el-Gaznevî’nin) tefsirinden naklettiği Ebû Âsım el-Âmirî’nin söz konusu görüşü Gaznevî’nin tefsirinde aynen yer almaktadır.⁵³ Eserin yazma nüshasında yer alan ve oldukça uzun bir paragrafı ihtiva eden bu bölümü metinde hafızca dipnotta zikreden muhakkik Bedrânî, bu kısmı da metne müstensihini ilave ettiğini ve söz konusu ibarelerin musannifin üslubuna uygun olmadığını ifade/iddia etmiştir.⁵⁴

Özetle *et-Tefsîru’l-kebir*’in kaynakları açısından ortaya çıkan sonuçlara bakıldığında, Sa’lebî, Vâhidî, Zemahşerî, Abdüssamed el-Gaznevî ve Muhammed b. el-Fazl gibi hicrî V. ve VI. asırlarda yani Taberânî’den daha sonra yaşayan bir çok müfessire atıfta bulunulduğundan, bu eserin Taberânî’ye ait olamayacağı anlaşılmaktadır.

2. Metodu Açısından *et-Tefsîru’l-kebir*

et-Tefsîru’l-kebir’de müellif rivayet alanında Kur’ân’ın Kur’ân’la tefsirine önem vermiş, manası mutlak, mücmel, mübhem ve âmm olan ayetlerin tefsirinde öncelikle Kur’ân’ın kendisine müracaat etmiştir. Bununla birlikte Kur’ân’ın sünnetle tefsirini de ihmal etmemiş; manası mutlak ayetleri takyîd, mücmel ayetleri tafsîl, müşkil ayetleri izâh, umum ifade eden ayetleri tahsîs maksadıyla hadislerle oldukça çok yer vermiştir. Bazı kelime ve ayetlerin manalarının izahında hadislerden yeterince yararlanmış, sürelerin faziletine dair Hz. Peygamber’den gelen rivayetleri nakletmiştir. Sahabe ve tâbiûndan rivayet alanında ise daha çok İbn Abbâs’ın tefsirine yer verirken, Mücâhid b. Cebr (103/721), İkrime (105/723), Katâde b. Diâme (117/735),

⁵¹ es-Sem’ânî, el-Ensâb, IV, 118.

⁵² et-Taberânî, Tefsîr, Strasbourg Ktp., nr. 4174, v. 148a. İfadesi şöyledir:

قال في تفسير عبد الصمد وذكر الامام ابو عاصم العامري محمد بن احمد عن اصحابنا ان سلطانا لو دخل بلدا فذبح الناس الذبائح تقريبا اليه بذبحها وارقة دمه لم يحل تناول شئ منها لانه قد اهل بها لغير الله و تقرب بذبحها الى غير الله. و كان يفرق بين هذا و بين ما يذبحه الرجل لضيفه بمعنى ان صاحب الضيف انما يتقرب الى ضيفه باللحم دون اارقة الدم الا ترى انه لو ذبح الشاة باسمه ونسبه و لم يقربها اليه لم يكن تقريبا اليه. فاما ما يذبح لاجل الامراء عند دخولهم البلاد انما يتقربون اليهم بالذبح و اارقة الدم دون اللحم فان اللحم لا يحل اليهم ولا يرجع اليهم شئ من منافعه ، فلذلك افترقا . و كان يحكى عن بعض المشايخ ان هذه المسئلة وقعت ببعض بلاد ما وراء النهر فاختلف فيها فقهاؤها فكتبوا الى ائمة بخارى فافتوا بتحريمها.

⁵³ el-Gaznevî, Mihrişâh, nr. 24, v. 174b. İfadesine daha önce yer verilmişti.

⁵⁴ et-Taberânî, et-Tefsîru’l-kebir, II, 346-347.

Hasan Basrî (110/728), Zeyd b. Eslem (136/753), Ebu'l-Âliye (90/708), Muhammed b. Ka'b el-Kurazî (118/736) ve İbrâhim en-Nehaî (96/714) gibi tâbiûn müfessirlerinin görüşlerinden de istifade etmiştir. Ancak bütün bu rivayetlerin hiçbirinde senetler zikredilmemiştir. Bir müfessirin rivayet alanında ihtisar vb. sebeplerle senetleri hazfetmesi onun tefsir metodu olarak anlaşılabilir. Ancak muhaddis kimliğiyle öne çıkmış ve bu alanda önemli pek çok eser vermiş olan Taberânî'nin telif ettiği söylenen bir tefsirde senedi zikredilen bir tek rivayetin bulunmaması anlaşılır bir durum değildir.

3. Muhtevası Açısından *et-Tefsîru'l-kebir*

et-Tefsîru'l-kebir'in muhteva açısından en çok dikkat çeken yönü, ahkam ayetlerinin tefsirinde geniş açıklamalara yer verilmiş olmasıdır. Bu alanda asıl ilginç olan, Taberânî'nin amelde Hanbelî mezhebine mensup olduğunun⁵⁵ bilinmesine rağmen bu eserde ihtilafli meselelerde öncelikli olarak Ebû Hanîfe ve arkadaşlarının, bazen de İmâm Mâlik ve İmâm Şâfiî'nin görüşlerinin aktarılması ve zaman zaman dolaylı bir şekilde Hanbelîlerin görüşlerine yer verilmekle birlikte, açık olarak isim zikredilip Ahmed b. Hanbelî'den veya Hanbelîlerden sözedilmemiş olmasıdır. *et-Tefsîru'l-kebir*'in muhtevası incelendiğinde eserin başından sonuna kadar Hanefî fikhına göre tasnif edildiği ve müellifin ahkâm ayetlerini büyük ölçüde Hanefî mezhebinin görüşleri doğrultusunda yorumladığı ve Hanefîlerin görüşlerini tercih ettiği, dolayısıyla Hanefî fikhını geniş ölçüde naklettiği açıkça görülmektedir. Üstelik pek çok defa müellif Hanefî fukahâsından "arkadaşlarımız" şeklinde sözederek kendisinin Hanefî mezhebine mensubiyetini izhar etmektedir. Örneğin İslâm fikhındaki ihtilafli meselelerden biri olan yolcuların namazlarının kısaltılması konusunu açıklarken müellif Hanefî olduğunu ortaya koymaktadır. Yolcunun dört rekatlı farz namazları kısaltmasının zorunlu olup olmadığı farklı bir ifadeyle kısaltmakla tam kılmak arasındaki muhayyerliği konusunda fakihler ihtilafli görüşler beyan etmişlerdir. Mâlikîler'e göre, seferde namazı kısaltarak kılmak müekked sünnet, Şâfiî ve Hanbelîler'e göre ise seferde namazları kısaltarak kılmak muhayyer olmak üzere ruhsattır. Seferî kişi namazlarını kısaltarak da tam olarak da kılabilir. Ancak Hanbelîler'e göre kısaltmak, mutlak olarak tam kılmaktan daha faziletlidir. İmâm Ebû Hanîfe'ye göre yolculukta namazı kısaltmak ruhsat değil, azîmettir; kısaltma dışında bir uygulama yapmak caiz olmaz.⁵⁶ Bu durumda Hanefîler'e göre yolcunun namazını kısaltarak kılması vaciptir, bilerek iki rekattan fazla kılması ise mekruhtur. Bununla birlikte iki rekat kılıp da teşehhütte bulunduktan sonra iki rekat daha kılacak olursa farzı eda

⁵⁵ İbn Ebû Ya'lâ, Ebû'l-Hüseyn İbnü'l-Ferrâ Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin İbn Ebû Ya'la (526/1131), *Tabakâtü'l-Hanâbile* (nşr. Muhammed Hamid el-Fıkî), Kahire: Matbaatü's-Sünneti'l-Muhammediyye, 1952/1371, II, 49-51; Mehmet Görmez, "Taberânî", *DİA*, XXXIX, 310.

⁵⁶ ez-Zuhaylî, Vehbe, *et-Tefsîru'l-münîr fi'l-akîde ve's-şerfa ve'l-minhâc*, Beyrut- Dımaşk: Dâru'l-Fikri'l-Muasır, Dâru'l-Fikr, 1991/1411, V, 238; Hamdi Döndüren, *Delilleriyle İslâm İlmihali*, Erkam Yayınları İstanbul 1998, s. 382-383.

etmiş, son iki rekât da nafile olmuş olur. Fakat birinci teşehhüdü terk etse veya ilk iki rekatta kıraatte bulunmamış olsa farzı eda etmiş olmaz.⁵⁷ *et-Tefsîru'l-kebîr*'in müellifinin Nisâ sûresinin 101. ayetinin⁵⁸ tefsirinde, seferde namazları kısaltmanın bir ruhsat değil azîmet olduğunu, çünkü ayetteki kısaltma emrinin vücûb ifade ettiğini beyan etmesi,⁵⁹ kendisinin Hanefî mezhebine mensubiyetinin göstergelerinden biridir. Üstelik Hanefîler'in bu konudaki görüşlerine uygun düşen "Misafir öğle namazını dört rekât kılar da, ikinci rekatta teşehhüt miktarı oturmazsa, sabah namazını dört rekât kılan kişinin gibi namazı bozulur." şeklindeki bir ifadeyi "arkadaşlarımız şöyle demişlerdir" diyerek nakletmesi, kendisinin Hanefî mezhebine mensubiyetini açıkça ortaya koymaktadır.⁶⁰

Yolculuk esnasında oruç tutmanın hükmü konusundaki görüşüne bakıldığında da *et-Tefsîru'l-kebîr*'in müellifinin Hanbelî olmadığı açığa çıkmaktadır. Zira Ebu Hanîfe, İmâm Mâlik ve İmâm Şâfiî'nin de dahil olduğu fukahânın çoğunluğu, kendisine zor gelmeyecekse yolcunun oruç tutmasının daha faziletli olduğunu kabul etmektedir. Hanbelîler ise ruhsat ile amel etmek için bu durumda oruç açmanın daha faziletli olduğu görüşündedirler.⁶¹ *et-Tefsîru'l-kebîr*'de nakledildiğine göre ulemanın bir kısmı yolcunun oruç tutmamasının ruhsat değil vacip bir azîmet olduğu görüşünü benimsemişlerdir ki, bunlara göre kişi yolculuk esnasında oruç tutarsa mukim olduğunda onu kaza etmesi gerekir. Diğer bir kısım ulemaya göre ise yolculukta oruç tutmamak ruhsattır. Yolculuk esnasında oruç tutan kişi farzı eda etmiş olur, oruç tutmayan ise sorumlu olmaz. *et-Tefsîru'l-kebîr*'in müellifine göre doğru olan budur ve ulemanın çoğunluğu da bu görüştedir.⁶² Bu ifadesinden, müellifin Hanbelî mezhebine muhalif bir

⁵⁷ er-Râzî, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer (606/1209), *et-Tefsîru'l-kebîr* = *Mefâtihi'l-gayb, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1934, XI, 19.*

⁵⁸ "Yeryüzünde sefere çıktığınızda kâfirlerin size bir kötülük yapacağından korkarsanız namazı kısaltmanızda size bir vebal yoktur."

⁵⁹ bk. *et-Taberânî, et-Tefsîru'l-kebîr, II, 290.*

⁶⁰ bk. *et-Taberânî, et-Tefsîru'l-kebîr, II, 290.* İfadesi şöyledir:

وروي: " أَنَّ رَجُلًا سَأَلَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ هَذِهِ آيَةُ فَقَالَ: كَيْفَ يُقْصِرُ النَّاسُ وَقَدْ أُمِنُوا؟ فَقَالَ عُمَرُ: عَجِبْتُ بِمَا عَجِبْتُ مِنْهُ؛ حَتَّى سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ ذَلِكَ فَقَالَ: " صَدَقَةٌ تَصَدَّقُ بِهَا عَلَيْكُمْ أَلَا فَاقْبَلُوا صَدَقَةَ اللَّهِ عَلَيْنَا " " يَقْتَضِي إِسْقَاطَ الْفَرْضِ عَنَّا. وَفِي قَوْلِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " فَاقْبَلُوا صَدَقَتَهُ " دَلِيلٌ أَنَّ الْقَصْرَ عَزِيمَةٌ لَا رُخْصَةَ؛ لِأَنَّ ظَاهِرَ الْأَمْرِ عَلَى الْوَجوب، وَهَذَا قَالَ أَصْحَابُنَا: إِنَّ الْمَسَافِرَ إِذَا صَلَّى الظُّهْرَ أَرْبَعًا، وَلَمْ يَقْعُدْ فِي الثَّانِيَةِ قَدَّرَ التَّشَهُُّدَ فَسَدَّتْ صَلَاتُهُ، كَمَصْلِيِّ الْفَجْرِ أَرْبَعًا.

⁶¹ *ez-Zuhaylî, et-Tefsîr, II, 133.*

⁶² *et-Taberânî, et-Tefsîru'l-kebîr, I, 310-311.* İfadesi şöyledir:

واختلفوا في صيام المسافر، فقال قوم: الإفتطار في السفر عزيمة واجبة وليس برخصة، فمن صام في السفر فعليه القضاء إذا أقام؛ وهو قول أبي هريرة وابن عباس وعروة بن الزبير والضحاك، وتمسكوا بقوله صلى الله عليه وسلم: " لَيْسَ مِنَ الْبِرِّ الصِّيَامُ فِي السَّفَرِ " وعن عبدالرحمن بن عوف أنه قال: (الصَّائِمُ فِي السَّفَرِ كَالْمُطِيرِ فِي الْحَضَرِ). وقال آخرون: الإفتطار في السفر رخصة من الله عزَّ وجلَّ؛ والفرض الصوم، فمن صام ففرضه أدَّى؛ ومن أفطر فبرخصة الله أخذ، ولا قضاء على من صام إذا أقام. وهذا هو الصحيح؛ وعليه عامة الفقهاء؛ يدلُّ عليه ما روى جابر قال: [كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي سَفَرٍ، فَمِنَّا الْمُفْطِرُ وَمِنَّا الصَّائِمُ؛ فَلَمْ يَكُنْ بَعْضُنَا يَعْجَبُ بِبَعْضٍ].

görüşü benimsediği anlaşılmaktadır. Benzer bir durum hul' (muhâlea) terimiyle ifade edilen karı-kocanın anlaşmalı olarak evliliğe son vermeleri meselesindeki izahlarda da ortaya çıkmaktadır. İslam hukukunda hul', eğer "talâk" kelimesiyle veya talâk niyetiyle yapılmışsa bunun bir talak olduğu konusunda ulema ittifak etmiştir. Ancak "talâk" kelimesi kullanılmadan ve sarih olarak yahut kinaye yoluyla talâka niyet edilmeden yapılan hul'un ise talâk mı yoksa fesih mi sayılacağı konusu ihtilafıdır. Hanefîler'e, Mâlikîler'e, Şâfiî'nin tercih edilen görüşüne ve Ahmed b. Hanbel'den gelen bir rivayete göre muhâlea talâktır. Şâfiî'nin diğer görüşüne ve Ahmed b. Hanbel'den gelen ve Hanbelîlerce mutemed olan meşhur rivayete göre ise muhâlea talâk değil, fesihtir.⁶³ *et-Tefsîru'l-kebîr*'in müellifi Bakara süresinin 229. ayetinin tefsirinde selef ulemasının hul' hakkında ihtilaf ettiklerini, bir kısmının ayetin zâhiriyle istidlâl ederek bunun fesh olduğu görüşünü benimserken, fukahânın çoğunluğunun bunun bir talak olduğu görüşünde olduklarını naklettikten sonra ayetin zâhirinde hul'un fesih olduğuna bir delil bulunmadığını ilave etmektedir.⁶⁴

et-Tefsîru'l-kebîr'deki tüm ahkâm ayetlerin tefsirinde müellifinin Hanefî fıkhına sıkı bir şekilde bağlı olduğu görülmektedir. Örneğin Bakara süresinin 196. ayetinde umre ve haccın her ikisinin de tamamlanması emredilmektedir. Ulema, haccın farziyetini ittifakla kabul ederken, umre hakkında farklı görüşlere sahiptirler. Şâfiîler ile Hanbelîler'e göre umre de hac gibi vâcib (farz)dir. Mâlikîler'le Hanefîler'in görüşüne göre ise, umre farz değil sünnettir.⁶⁵ Müellif bu ayetin tefsirinde selef ulemasının, umrenin hükmü konusunda ihtilaf ettiğinden söz etmektedir. Aktardığına göre İbn Mes'ûd, Şa'bî, İbrahim en-Nehâî gibi sahabe ve tâbiûn ulemasının umrenin nafil olduğu görüşünde olduklarına dair rivayetler nakledilmiş ve Ebû Hanîfe ve arkadaşları ile İmâm Mâlik de bu görüşü benimsemişlerdir. Hz. Âişe, İbn Abbâs, Abdullah b. Ömer ve Mücâhid'den ise bunun vacip olduğuna dair rivayetler gelmiştir ve Şâfiî de bu görüştedir. Müellif umrenin hükmüne dair farklı görüşleri bu şekilde naklettikten sonra İmâm Şâfiî'nin ve onun dayandığı selef alimlerinin, umrenin vacip olduğuna dair görüşlerini tenkit ederek ayette umrenin vücûbuna dair bir delil olmadığını ifade etmiştir.⁶⁶

⁶³ Atar, Fahrettin, "Muhâlea", DİA, XXX, 402.

⁶⁴ *et-Taberânî, et-Tefsîru'l-kebîr*, I, 410. İfadesi şöyledir:

واختلفت السلفُ رضيَ اللهُ عنهم في الخلع؛ هل هو طلاقٌ أو فسحٌ؛ فذهب بعضهم إلى أنه فسحٌ؛ وهي روايةٌ عن ابن عباس، واستدلوا بظاهر هذه الآية؛ فقالوا: إنَّ الله ذَكَرَ الطلاقَ الثالثَ بعد هذا بقوله: { فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدِ حَيْثُ تَنكِحَ زَوْجاً غَيْرَهُ }؛ فلو كان الخلع طلاقاً لجعل الطلاقَ أكثرَ من ثلاثٍ. وأكثرُ فقهاءِ الأمصارِ قالوا: الخلعُ طلاقٌ؛ وهو " رواية عن " عمرَ وعثمانَ وابنِ مسعودَ والحسنَ وإبراهيمَ النخعي وغيرهم. وليس في ظاهر الآية أنَّ الخلعَ فسحٌ؛ لأنَّ قوله تعالى: { وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا بِحَكْمٍ مَبْدَأً؛ إِذِ الْوَاوِ } للاستئناف.....

⁶⁵ ez-Zuhaylî, *et-Tefsîr*, II, 197-198.

⁶⁶ *et-Taberânî, et-Tefsîru'l-kebîr*, I, 336. İfadesi şöyledir:

Benzer şekilde Mâide süresinin 6. ayetinin tefsirinde ulemanın abdestte başın mesh edilecek miktarı hususunda görüş ayrılığına düştüklerini, İmâm Mâlik'in başın tamamen meshedilmesi gerektiği görüşünde olduğunu aktardıktan sonra kendi arkadaşlarının ayetteki "ب" harfinin teb'îd için olması ve Hz. Peygamber'in başının üst kısmını meshetmesi ve bu miktarın da başın dörtte biri olması sebebiyle meshedilecek miktarın başın dörtte biri olduğu görüşünde olduklarını nakletmiştir.⁶⁷ Dolayısıyla Hanefîler'in bu meseledeki görüşüne uygun bir görüşü benimsediği ortaya çıkmaktadır. Müellifin abdestte kulakların meshedilmesi ile ilgili olarak ihtilafı meseleleri naklederken bu konuda da Hanefîlerin görüşünü benimsediği görülmektedir.⁶⁸

İslâm hukukunda, hırsızlık suçunun oluşması konusunda üzerinde durulan bir husus, çalınan malın malî değerinin belirli bir miktarda (nisab) veya bundan daha yukarıda olması şartıdır. Fukahâ bu konuda nisab şartını ilke olarak benimseyip nisab miktarını da geleneksel teamüle uyararak altın veya gümüş para (dinar ve dirhem) cinsinden belirlemişlerdir. Bununla birlikte Hz. Peygamber'den rivayet edilen hadisler ve uygulamalar arasında farklılıklar bulunması sebebiyle farklı görüşlere sahip olmuşlardır. Hanefîler'e göre çalınan malın değerinin en az 1 dinar (4,25 gr. altın) ya da o dönemler itibarıyla buna denk bir değeri ifade eden 10 dirhem (yaklaşık 30 gr. gümüş) olması gerekir. Bu miktardan daha az değerde olan bir malın çalınmasından dolayı had cezası uygulanmaz.⁶⁹ Onlar bu görüşlerine delil

وقد اختلف السلف في وجوب العُمرة؛ فروي عن ابن مسعود والشعبي وإبراهيم النخعي: (إِنَّهَا تَطَوُّعٌ)، وبه قال أبو حنيفة وأصحابه ومالك. وعن عائشة وابن عباس وابن عمر ومجاهد: (أَنَّهَا وَاجِبَةٌ)؛ وبه قال الشافعي. ولا دلالة في هذه الآية على الوجوب؛ لأن لفظ الإتمام يقتضي نفي التقصان عنها إذا فعلت؛ لأن ضدَّ الإتمام هو التَّقْصَانُ.

67 et-Taberânî, et-Tefsîru'l-kebîr, II, 360. ifadesi aynen şöyledir:

قَوْلُهُ تَعَالَى: { وَأَمْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ } اختلف العلماء في مقدار وجوب المَسْحِ منه، فذهب مالك إلى أن مسح جميع الرأس واجب، وقال: (ظَاهِرُ الْآيَةِ يَقْتَضِي الْجَمِيعَ دُونَ الْبَعْضِ، لِأَنَّكَ إِذَا قُلْتَ: مَرَرْتُ بِرَيْدٍ؛ أَرَدْتَ جَمَلَتَهُ لَا بَعْضَهُ، وَمِثْلُ ذَلِكَ قَوْلُهُ تَعَالَى: وَقَالَ أَصْحَابُنَا فِي الْاِحْتِجَاجِ عَلَى مَالِكٍ بِأَنَّ (الْبَاءَ) تُدَكَّرُ وَيَرَادُ بِهَا التَّبَعِيُّضُ، كَمَا تَقُولُ: أَخَذْتُ بِرَأْسِ فُلَانٍ، وَمَسَحْتُ بِرَأْسِ الْبَيْتِ، فَإِذَا اِحْتَمَلَ اللَّفْظُ التَّبَعِيضَ كَانَ مَجْمَعًا فَوَجِبَ الرُّجُوعُ فِيهِ إِلَى فِعْلِ الرَّسُولِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَقَدْ رَوَى: " أَنَّهُ تَوَضَّأَ وَمَسَحَ عَلَى نَاصِيَتِهِ " وَالنَّاصِيَةُ: هِيَ الرُّبْعُ الْمَقْدَمُ مِنَ الرَّأْسِ، وَمَعْلُومٌ أَنَّهُ كَانَ لَا يَتْرَكُ بَعْضَ الْوَاجِبِ، فَتَبَيَّنَ أَنَّ الْفَرْضَ مَقْدُورٌ عَلَى هَذَا الْمَقْدَارِ، إِلَّا أَنَّ الْأَفْضَلَ أَنْ يَمْسَحَ جَمِيعَ الرَّأْسِ لِيَخْرَجَ عَنِ الْفَرْضِ بِيَقِينٍ. وَقَدْ رَوَى: " أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَوَضَّأَ وَمَسَحَ وَمَسَحَ جَمِيعَ رَأْسِهِ

68 et-Taberânî, et-Tefsîru'l-kebîr, II, 361. ifadesi şöyledir:

وَأَمَّا مَسْحُ الْأُذُنَيْنِ فَهُوَ سُنَّةٌ لَا خِلَافَ فِي ذَلِكَ بَيْنَ أَهْلِ الْعِلْمِ، وَإِنَّمَا اِخْتَلَفُوا فِي كَيْفِيَّةِ مَسْحِهِمَا. قَالَ أَصْحَابُنَا: يَمْسَحُ ظَاهِرَهُمَا وَبَاطِنَهُمَا مَعَ الرَّأْسِ بِمَاءٍ وَاحِدٍ، كَمَا رَوَى عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " أَنَّهُ مَسَحَ بِرَأْسِهِ وَأُذُنَيْهِ بِمَاءٍ وَاحِدٍ " وَفِي بَعْضِ الرِّوَايَاتِ: " مَسَحَ رَأْسَهُ، وَمَسَحَ شَيْئًا لِأُذُنَيْهِ؛ ثُمَّ قَالَ: " الْأُذُنَانِ مِنَ الرَّأْسِ " وَقَالَ الشَّافِعِيُّ: (هُمَا عُضْوَانِ مُتَّفَرِّدَانِ مُتَّصِحَانِ ثَلَاثًا بِقِلَابِ مِيَاوٍ). وَأَمَّا مَسْحُ الرِّقَبَةِ؛ فَلَمْ يُدَكَّرْ فِي شَيْءٍ مِنَ الْكُتُبِ الْمَشْهُورَةِ، وَيَحْتَمَلُ أَنْ يَكُونَ سُنَّةً، وَيَحْتَمَلُ أَنْ يَكُونَ مُسْتَحَبًّا؛ لِأَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَمْسَحُ مُقَدِّمَ رَأْسِهِ؛ فَقَالَ بَعْضُهُمْ: إِنَّ الْمَقْصُودَ مِنْ مَسْحِ مُؤَخَّرِ الرَّأْسِ مَسْحَ الرِّقَبَةِ. وَقَدْ رَوَى عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ: " مَنْ مَسَحَ رِقَبَتَهُ فِي الْوُضُوءِ أَمِنَ مِنَ الْعَلِيِّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ "

69 Bardakoğlu, Ali, "Hırsızlık", DİA, XVII, 388.

olarak Hz. Peygamber'in, "10 dirhemden aşağısında el kesilmez"⁷⁰, "El, 1 dinar veya 10 dirhem miktarı olan hırsızlıkta kesilir"⁷¹ ve "El, ancak kalkanın kıymetine denk bir miktardaki hırsızlıkta kesilir"⁷² meâlindeki hadislerini esas alırlar. Diğer mezhep hukukçuları, hırsızın elinin kesilmesini gerektiren nisabın, 3 dirhem veya çeyrek dinar ve daha yukarısı olduğu görüşündedirler. Delilleri de Hz. Âişe'den rivayet edilen, çeyrek dinar değerinde veya bundan daha fazla bir mal olmadıkça hırsızın elinin kesilmeyeceği hadisiyle,⁷³ İbn Ömer'in, "Hz. Peygamber, değeri 3 dirhem tutan bir kalkan sebebiyle hırsızın elini kestirdi"⁷⁴ şeklindeki rivayetidir. *et-Tefsîru'l-kebir*'in müellifi de çalınan eşyanın, hırsızın elinin kesilmesini gerektiren miktarı (nisab) konusunda fukahânın ihtilafı görüşlerini naklederek, bunun Hanefîler'e göre on dirhem, Mâlikîler'e göre üç dirhem, Evzâî ve Şâfiîler'e göre çeyrek dinar olduğunu, diğer bazı alimlerin çalınan malın değerinin az da olsa çok da olsa hırsızın elinin kesileceği görüşünde olduklarını ifade etmektedir.⁷⁵ Görüldüğü gibi müellif burada da Ahmed b. Hanbel'e veya onu görüşüne herhangi bir atıfta bulunmamaktadır.

Sonuç

Meşhur muhaddis Taberânî'ye (360/971) nisbet edilerek "*et-Tefsîru'l-kebir: Tefsîru'l-Kur'ânî'l-azîm*" ismiyle neşredilen eserde Sa'lebî (427/1035), Vâhidî (468/1076), Zemahşerî (538/1144), Muhammed b. el-Fazl (416/1026) ve Abdüssamed el-Gaznevî (487/1094'den sonra) gibi Taberânî'den daha sonraki dönemlerde yaşayan müfessirlere atıflarda bulunulması, üstelik Abdüssamed el-Gaznevî'nin tefsirinden oldukça geniş iktibaslarla bulunulduğundan eserin Gaznevî tefsiri olduğunu düşündürülecek kadar iki eser arasında büyük benzerliklerin olması, söz konusu eserin Taberânî'ye ait olamayacağını açıkça göstermektedir. Bunun yansırı muhaddis kimliğiyle öne çıkan ve hadis alanında önemli eserler telif eden Taberânî'ye nisbet edilen bu eserde senedi zikredilen tek bir hadisin yer almaması, Taberânî'nin fıkıhta Hanbelî olmasına mukabil eserin Hanefî

⁷⁰ Müsned, II, 204.

⁷¹ Ebû Dâvûd, "Hudûd", 12; Tirmizî, "Hudûd", 16.

⁷² Buhârî, "Hudûd", 13; Müslim, "Hudûd", 5.

⁷³ Buhârî, "Hudûd", 13; Müslim, "Hudûd", 2-5; Ebû Dâvûd, "Hudûd", 12.

⁷⁴ Müslim, "Hudûd", 6; Tirmizî, "Hudûd", 16.

⁷⁵ *et-Taberânî, et-Tefsîru'l-kebir*, II, 391-393. İfadesi şöyledir:

واختلفوا في كم تقطع يد السارق من المال إذا سرقه، فقال بعضهم: في عشرة دراهم فصاعداً، ولا يقطع فيما دون ذلك، وإليه ذهب أبو حنيفة وأصحابه، وكان سليمان بن يسار لا يقطع الخمس إلا في خمسة دراهم. وقال مالك: (يُقَطَّعُ فِي ثَلَاثَةِ دَرَاهِمٍ فَصَاعِدًا)، وقال الأوزاعي والشافعي: (يُقَطَّعُ فِي رُبْعِ دِينَارٍ فَصَاعِدًا). وقال بعضهم: يقطع في القليل والكثير ولو كان دانيقاً، وهو قول ابن عباس. وقال بعضهم: في درهم. وظاهر الآية يقتضي وجوب القطع على السارق في القليل والكثير، وهو قول الخوارج، إلا أنه قد ورد عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه قال: " لا قَطْعُ فِي أَقَلِّ مِنْ عَشْرَةِ دَرَاهِمٍ " وبه أخذ أصحابنا، ورُوي عن عليّ وابن مسعود مثل قولنا. وعن عمر رضي الله عنه أنه قال: (لا تُقَطَّعُ الخُمُسُ إِلَّا فِي خَمْسِ) أي الخمس أصابع لا تقطع إلا في خمسة دراهم. وعن عائشة رضي الله عنها؛ أمَّا قالت: (لا قَطْعُ إِلَّا فِي رُبْعِ دِينَارٍ) وهو قول الشافعي. وقال عبد الله بن عمر: (ثَلَاثَةُ دَرَاهِمٍ).

fikhına göre tasnif edilmiş olması da bu tefsirin Taberânî tefsiri olamayacağını gösteren yeterli argümanlardır. Dolayısıyla eserin h. VIII. asır Hanefî fukahâsından Ebû Bekir el-Haddâd el-Yemenî’nin (800/1398) “Tefsîru’l-Haddâd” adıyla meşhur eseri “Keşfü’t-tenzil fî tahkiki’l-mebâhis ve’t-te’vil” isimli tefsiri olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- ABDÜLMECÎD, İbrahim Bâcis, “Tefsîru’t-Taberânî em tefsîru’l-Gaznevî”, *Âlemu’l-mahtûta ve’n-nevâdir*, I/2, 1418/1997.
- ATAR, Fahrettin, “Muhâlea”, *DİA*, XXX, 402.
- el-BAĞDÂDÎ, Babanzâde Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü’l-ârifîn esmâi’l-müellifîn ve âsârü’l-musannifîn*, MEB, İstanbul 1955.
- _____, *Îzâhü’l-meknûn fi’z-zeyli a’lâ keşfi’z-zünûn an esâmi’l-kütüb* (tsh. M. Şerefettin Yaltkaya), MEB, Ankara 1945.
- BARDAKOĞLU, Ali, “Hırsızlık”, *DİA*, XVII, 388.
- ed-DÂVÛDÎ, Şemseddin Muhammed b. Ali b. Ahmed (946/1540), *Tabakâtü’l-müfessirîn* (thk. Ali Muhammed Ömer), Mektebetu Vehbe, Kahire 1972/1392.
- DÖNDÜREN, Hamdi, *Delilleriyle İslâm İlmihali*, Erkam Yayınları İstanbul 1998.
- el-EDNEVÎ, Ahmed b. Muhammed, *Tabakâtü’l-müfessirîn* (thk. Süleymân b. Salâh Kazzi), Mektebetü’l-Ulum ve’l-Hikem, Medine 1997/1417.
- el-FÂSÎ, Muhammed Âbid, *Fihrisu mahtûtâti hizâneti’l-karaviyyîn*, Dârü’l-Kitâb, Dârü’l-Beyza 1979.
- el-GAZNEVÎ, Ebu’l-Feth Abdüssamed b. Mahmûd b. Yûnus el-Hanefî (487/1094’dan sonra), *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 487/1094, Süleymaniye ktp, Mihrişah, nr. 24, 25, 26.
- GÖRMEZ, Mehmet, “Taberânî”, *DİA*, XXXIX, 310.
- el-HADDÂD, Ebû Bekir b. Alî b. Muhammed el-Yemenî (800/1398), *Tefsîrü’l-Haddâd : keşfü’t-tenzil fî tahkiki’l-mebâhis ve’t-te’vil* (thk. Muhammed İbrâhim Yahyâ), Dârü’l-Medari’l-İslâmî, Beyrut 2003.
- İBN EBÛ YA’LA, Ebü’l-Hüseyn İbnü’l-Ferra Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin İbn Ebû Ya’la (526/1131), *Tabaktü’l-Hanâbile* (nşr. Muhammed Hamid el-Fîki), Kahire: Matbaatü’s-Sünneti’l-Muhammediyye, 1952/1371. (I-II)

- KÂTİP ÇELEBÎ, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah, *Keşfü'z-zünûn an esâmil-kütübi ve'l-fünûn* (tsh. M. Şerefettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge), I-II, Mili Eğitim Basımevi, Ankara 1941.
- KEHHÂLE, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-müellifîn terâcimu musannifi'l-kütübi'l-Arabîyye*, Mektebetü'l-Müsennâ, Beyrut [t.y.].
- el-KUREŞÎ, Ebû Muhammed Muhyiddin Abdülkâdir b. Muhammed (775/1373), *el-Cevâhirü'l-mudîyye fî tabakâti'l-Hanefîyye* (tahk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv), Cize 1993/1413.
- MUSAKHANOV-TOSUN, Orkhan-Necdet "Tefsîru'l-Ceylânî'nin Abdülkâdir Geylânî'ye Nisbeti Meselesi", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, sy. 33. (2014/I), İstanbul, s. 1-16.
- NÜVEYHİZ, Âdil, *Mu'cemu'l-müfessirîn min sadri'l-İslâm hatta'l-asri'l-hâzir*, Müessesetü Nüveyhiz es-Sekafiyye, Beyrut 1986/1406.
- ÖZMEN, Ferihan "Ebû Bekir el-Haddâd ve Tefsir Kaynakları", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XV, sayı: 28 (2013/2), s. 43-63.
- _____, "Abdüssamed el-Gaznevî ve Tefsiri", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XIV, sy: 25 (2012/1), s. 139-161.
- _____, "Abdüssamed el-Gaznevî'nin Tefsirinin Kaynakları ve Tesirleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XXI, sy: 21 (2012/1), s. 87-113.
- _____, "Ebû Bekir el-Haddâd ve Tefsir Kaynakları", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XV, sy: 28 (2013/2), s. 43-63.
- _____, "Tanıtım ve Değerlendirme: Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyüb et-Taberânî, et-Tefsîru'l-kebir: Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm I-V, (thk. Hişâm el-Bedrânî), Dâru'l-Kütübi's-Sekâfi, Ürdün 2008", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XXI, sy: 21 (2012/2), s. 269-273.
- er-RÂZÎ, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer (606/1209), *et-Tefsîrü'l-kebir = Mefâtiहु'l-gayb*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1934.
- es-SA'LEBÎ, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim Nîsâbûrî (427/1035), *el-Keşf ve'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân = Tefsîrü's-Sa'lebî* (thk. Ebû Abdullah Seyyid b. Kesrevî b. Hasan), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.
- es-SEM'ÂNÎ, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr el-Mervezî, (562/1167), *el-Ensâb* (tahk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimi el-Yemanî), Beyrut, 1980/1400.

es-SUYÛTÎ, Ebü'l-Fazl Celaledin Abdurrahman b. Ebî Bekr (911/1505), *Tabakâtü'l-müfessirîn* (tahk. Ali Muhammed Ömer), Kahire: Mektebetu Vehbe, 1976.

et-TABERÂNÎ, Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyüb (360/971), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, Strazburg Milli Ktp. (Fransa), nr. 4174, v. 532.

et-TABERÂNÎ, Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyüb (360/971), *et-Tefsîru'l-kebîr: Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm* (thk. Hişam el-Bedrânî), Dâru'l-Kütübi's-Sekâfi, Ürdün 2008. (I-VI)

ez-ZEHEBÎ, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1348), *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (thk. Şuayb el-Arnaut-Me'mun Sagarcı), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1985/1405.

_____, *Tezkîretü'l-huffâz*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998.

ez-ZİRİKLÎ, Hayreddin, *el-A'lâm : kâmusu terâcimi li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ*, Dârü'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut 1992.

ez-ZUHAYLÎ, Vehbe *et-Tefsîrü'l-münîr fi'l-akîde ve's-şerîa ve'l-minhâc*, Beyrut-Dımaşk: Dârü'l-Fikri'l-Muasır, Dârü'l-Fikr, 1991/1411.

<http://www.aahlalheeth.com/vb/showthread.php?p=787372>. (erişim tarihi: 24.09.2012)

<http://www.dd-sunnah.net/forum/showthread.php?t=83331>. (erişim tarihi: 24.09.2012, 22.02.2015)

<http://www.tafsir.net/vb/archive/index.php/t-11566.html>. (erişim tarihi: 24.09.2012, 22.02.2015)

